

I N H O U D S O P G A V E

Jaarvergadering van De Vrije Gedachte DIK KRUIHOF	2	Het secularisme in de moderne tijd FRANS van DONGEN	19
		<i>DIEREN</i>	
Hallo lezers van De Vrijdenker MAARTJE KLOMP	2	Dierlijk en beestachtig FRANS BIJLSMA	22
Openingstoespraak van de voorzitter ANTON van HOOFF	3	Bij de beesten af WILLEM VERMAAT	25
Vrijdenkersdag 2013: Religie en Onderwijs	5	Veganisme als panacee FLORIS van den BERG	28
Kwetsbaar milieu PAUL HOPSTER	6	De morele cirkel van de mens FONS TEL	31
		<i>BOEKEN</i>	
Een geschiedenis van de religiante terreur FRANS van DONGEN	8	We zijn er, maar weten niet waarom SANDER BROUWER	34
Een nieuwe paus en de vooruitzichten THOMAS SPICKMANN	12	Notities van een lezer (5) BERT GASENBEEK	35
Wet op godslastering afgeschaft JAAP van den BORN	13	Hoeveel is genoeg? ENNO NUY	37
Waarom ik geen lid van het HV ben ANTON van HOOFF	14	Het wereldbeeld v/d diersoort mens JAN BONTJE	41
		<i>REACTIES</i>	
Koningslied sluit godvrijen uit NRC Handelsblad	14	Waarom is Frans v. Dongen zo boos? ANTON van HOOFF	42
Leven in het paradijs PETER MAASSEN	16	Pedagogisch-didactische onderwijs... HANS de VRIES	44
Godsdienst: GroenLinks heeft zich de kaas... RIK MIN	17		

Jaarvergadering van De Vrije Gedachte

Op zaterdag 13 april verzamelden zich ruim veertig leden van De Vrije Gedachte voor de jaarvergadering in een collegezaal van de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. Voorzitter Anton van Hooff kreeg wat hij wilde, een rustige vergadering na het rumoer van de afgelopen jaren, waarin conflicten met leden net niet tot in een rechtszaak werden uitgevochten. De vereniging met nu ruim 460 leden stelde jaarverslag en jaarrekening vast en toonde zich dus tevreden met het gevoerde beleid en de georganiseerde bijeenkomsten. Trots is de vereniging erop dat het als enige nog een maandelijks verschijnend blad uitgeeft: De Vrijdenker. Penningmeester Henk Engelsman nam na acht jaar afscheid van het bestuur en kreeg een boekenpakket mee voor zijn vakanties in Frankrijk. Hij wordt opgevolgd door Jacques Honkoop, terwijl Dik Kruithof benoemd werd als nieuwe secretaris en Maartje Klomp als bestuurslid.

De jaarvergadering werd voorafgegaan door een lezing van Cees Renckens, de erevoorzitter van de Vereniging tegen de Kwakzalverij met als thema: Kwakzalverijbestrijding, dure plicht en nobele kunst. Vanuit de constatering dat de wet op de Uitoefening van de Geneeskunde de meest overtreden wet uit de geschiedenis is, zette hij de meest voorkomende schendingen van de wet en de meest spraakmakende gevallen op een rijtje. Het was leuk, verrassend en informatief.

De vergadering werd afgesloten met de aanbidding van het eerste exemplaar van een boek met de verzamelde stukjes van Piet Spigt "Notities van een lezer" die hij schreef voor het personeelsblad van de Nederlandse Bank in de jaren 1983–1994. Het boek werd door zijn middelste dochter Petra Spigt aangeboden aan Bert Gasenbeek met een speech waarin zij een goed beeld schetste van haar vader die in DVG en in het HV een belangrijke rol gespeeld heeft en daarnaast een heel veel boeken las en daar mooi over kon schrijven. Het boek is een mooie aanloop naar het grote boek met biografie en verzameld werk dat door De Vrije Gedachte en het Humanistisch Historisch Centrum in 2014 wordt uitgebracht.

Dik Kruithof

Hallo lezers van De Vrijdenker,

Voordat ik mij ga voorstellen, wil ik graag mijn excuses aanbieden voor mijn afwezigheid bij de algemene ledenvergadering van 13 april jl. Ik was vier dingen tegelijkertijd aan het doen op die dag, waaronder verhuizen en staflid zijn op een scoutingweekend.

Ik had erg uitgekeken naar de 13e en ben erg boos op mijzelf dat ik niet ben geweest. Wel ben ik erg blij dat ik alsnog gekozen ben tot bestuurslid van De Vrije Gedachte.

Hierbij zal ik mij alsnog voorstellen: Mijn naam is Maartje Klomp, 21 jaar. Ik woon en studeer in Utrecht.

Ik kan mij niet meer herinneren dat ik anders dan een atheïst was. Mijn ouders hebben mij ongelovig opgevoed (mijn moeder een agnost en mijn vader een atheïst) en ik denk dat ik me door de jaren heen steeds meer ging ergeren aan hoe bekrompen mensen kunnen denken en alles proberen af te schuiven op een godheid, of nog erger: "Iets."

Eind vorig jaar werd ik lid van De Vrije Gedachte. Hier zat ik al een jaar over na te denken, vooral vanwege de zweverigheid op mijn universiteit. Want jawel, ik studeer Humanistiek. Het is een hele leuke studie, je leert er veel over hoe andere mensen denken – als je ergens tegen bent, moet je ook weten waartegen. De zweverigheid aan de andere kant, voornamelijk geportretteerd door de studenten en door een aantal medewerkers (zoals Joep Dohmen, gericht op zijn eigen zingeving en de roem en het geld dat hij ervoor ontvangt).

Toen ik mij aanmeldde bij De Vrije Gedachte kreeg ik meteen een e-mail van Anton of ik actief wilde worden, onder meer door schrijven in De Vrijdenker (bij dezen) en meedraaien met het bestuur. Omdat ik natuurlijk heel nieuwsgierig was, ben ik akkoord gegaan om te kijken hoe het nou allemaal in zijn werk ging. Op 1 december ben ik naar de beleidsdag geweest en daarna ben ik eigenlijk nooit meer weggegaan. Ondanks mijn jonge leeftijd en het feit dat ik de enige vrouw ben, voel ik me op

mijn gemak en voel ik me gehoord. Ik hoop dat ik, met het aanstellen van mij als bestuurslid, de jongere generatie kan motiveren om zich bij ons aan te sluiten en zich bewust te maken van dat er eigenlijk niets “extra’s” boven onze hoofden zweeft. Dit wil ik starten met het organiseren van een debataavond voor alleen studenten op de Universiteit voor Humanistiek over de zweverigheid die daar heerst (eind mei/begin juni). De studenten van de UvH zijn wat naïef soms en lopen al snel achter een docent aan, waardoor het van belang is dat de docenten niet aanwezig mogen zijn op deze avond.

Maartje Klomp, nieuw bestuurslid DVG

Openingstoespraak van de voorzitter op de algemene ledenvergadering 13 april 2013

Eindelijk eens een normale ledenvergadering, voor mij de eerste die ik zo meemaak sinds ik in 2009 voorzitter werd – tenzij jullie er toch nog een puinhoop van gaan maken. Een lid vroeg me onlangs haast verontrust: ‘Hoef ik dit jaar echt geen machtiging af te geven?’ Nee, want na drie woelige vergaderingen is de vereniging weer in rustig vaarwater terechtgekomen. Voor het eerst ben ik niet met lood in de schoenen hierheen gekomen. De vorige keren was het altijd weer spannend: wat zou er gebeuren met moties van treurnis, met vertrouwensstemmingen en vorig jaar met het verregaande voorstel tot roeyement van een saboterend lid? Dat ik er slapeloze nachten van gehad is, is overdreven, maar onrustig is mijn slaap wel vaak geweest. Wat me vooral ergerde was de verspilling van tijd, energie en geld. Terwijl ik *De Vrije Gedachte* graag wil activeren en in de publiciteit brengen, moest ik doorwrochte stukken voor de advocaat schrijven. Gelukkig had ik steun van Renée Hopster, die haar advocatenervaring inbracht; ik wil haar daarvoor voor het front van deze troep nog eens hartelijk bedanken. Uiteindelijk is de rechtszaak met een sisser afgelopen. Toen het er in de zomer van 2012 op aankwam, hebben de klagers hun absurde eisen maar ingetrokken en zelfs een zekere vergoeding van kosten aan ons betaald. Maar zoals gezegd, het verlies aan tijd en energie, het bezorgen van een slechte naam en het bederven van de stemming in de vereniging waren frustrerende verschijnselen. Het stemmingsbederf leidde ertoe dat we de grootste moeite hadden een goed functionerend bestuur in stand te houden. Het is geen wonder dat menigeen er geen trek in had zich in een wespennest te steken. Je doet dit soort vereni-

gingswerk uiteindelijk toch voor je lol, nou ja, je verwacht er toch een zekere voldoening van. Vooral deed zich het ontbreken van een secretaris voelen – dat werk deed ik er ook maar bij. Gelukkig heeft zich in de loop van dit jaar Dik Kruithof gemeld. Bekwaam heeft hij de taak haast vanaf de eerste dag op zich genomen. Ik ben dan ook blij dat we hem kunnen voorstellen als kandidaat voor het secretariaat.

Toen ik voorzitter werd, zei ik één termijn te willen volmaken. Ik verstond daaronder twee periodes van 2 jaar. Die zijn voorbij, maar ik wil er nog wel twee jaar aan vastknopen. Niet omdat ik eindelijk op onze lauweren wil gaan rusten, maar, om na al dat verlies aan energie, me nog twee jaar in te zetten voor waar *De Vrije Gedachte* voor staat: de bestrijding van wanen, te beginnen met het godsgeloof.

Nu we het toch over bestuurskandidaten hebben: in Maartje Klomp hopen we eindelijk de pijnlijke leemte te hebben gevuld, vrouw en jong. Zij meldde zich als lid omdat ze zich als eerstejaarsstudente aan deze Universiteit voor Humanistiek ergerde aan het vage gedoe van haar 55 medestudenten. Die zijn aan het mediteren, spiritualiseren en zingen.

In Jan van der Werff, ook iemand die spontaan zijn diensten aanbood, heeft *De Vrijdenker* weer een zeer competente hoofdredacteur gevonden. We mogen er best trots op zijn dat onze kleine vereniging er als enige ‘humanistische’ club in slaagt iedere maand een blad uit te brengen.

Ook op het internet zijn we er weer helemaal bij. Op onze webstek verschijnen prikkelende stukken en via de ‘social media’ worden allerlei discussies gevoerd.

We hebben onze toogdagen gehad, de atheïsmedag over allerlei boeken, de vrijdenkersdag over jongensbesnijdenis en de Anton Constandselezing van Nelleke Noordervliet met het uitroepen van Piet Borst tot Vrijdenker van het jaar.¹ Voor dit jaar 2013 lukte het opmerkelijk gauw onze belangrijkste jaarmanifestatie te organiseren: op 21 september houdt Winnie Sorgdrager de Anton Constandselezing onder de titel ‘Wat is er mis met religie?’ en daarna roepen we Dick Swaab uit tot Vrijdenker van het jaar: hij toonde zich heel verguld met de uitverkiezing. Dat kan dus een mooie middag worden, 21 september in het Academieggebouw hier in Utrecht.

Nog vóór de zomer, op 25 mei, gaat onze Vrijdenkersdag over een onderwerp dat ons allemaal hoog zit: onderwijs en religie.²

Dezer dagen werd ik nog eens bevestigd in de overtuiging hoe noodzakelijk onze atheïstisch-humanistische vereniging is. Eigenlijk is ‘atheïstisch’ een overbodige toevoeging. In alle buitenlanden staat humanisme immers voor atheïsme. Alleen in Nederland hebben we het groteske verschijnsel van christen-humanisten. En het Humanistisch Verbond heeft in de Alevieten zijn knuffelislamieten gevonden. Die zijn een wat verlichte richting. Toen ik de club aanschreef om steun te geven aan een actie tegen jongensbesnijdenis, bleef het oorverdovend stil; dus met dat verlichte karakter valt het wel tegen.

Al een jaar geleden besloten we als bestuur jongensbesnijdenis als een speerpunt van actie te nemen. Hier hebben we immers een stuitend voorbeeld van het straffeloos overtreden van grondrechten en wetten door godgelovigen. Artikel 11 van de Grondwet verzekert het recht op lichamelijke integriteit. Ten overvloede zijn er scherpe wetten tegen kindermishandeling. Toevallig wordt nu een televisiecampagne gevoerd tegen dat criminele gedrag, maar over besnijdenis geen woord. Grondwetsartikel 6 verzekert – in onze ogen overbodig – de vrijheid van godsdienst. Die houdt toch zeker de vrijheid van godsdienstkeuze in? Met welk recht kunnen Joodse en islamitische ouders dan

hun onmondige kinderen fysiek markeren als lid van hun gemeenschap?

Al in 2010 heeft de Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter bevordering van de Geneeskunde (KNMG) artsen ontraden om de ingreep uit niet-medische redenen uit te voeren: religieus of ritueel besnijden is een ethisch niet te verantwoorden handeling. In juni van het vorig jaar ontstond in Duitsland grote ophef toen een rechter in Keulen de moed had de Duitse wet serieus te nemen. Hij sprak uit dat het recht op lichamelijke integriteit boven het ouderlijk recht gaat om kinderen religieus op te voeden. De discussie liep ook over naar Nederland. In die situatie zocht ik naar een concreet actiepunt. Streven naar een integraal verbod lijkt me onlogisch: volgens de Nederlandse wet zijn besnijders al strafbaar, alleen durft niemand de kat de bel aan te binden. Mijn idee is om ouders die toch hun zoon willen besnijden uitdrukkelijk schriftelijk de verantwoordelijkheid te laten nemen voor de medische, juridische en seksuele risico's. Zo kan de vanzelfsprekendheid waarmee de ingreep nu wordt toegepast worden aangetast. Ik wilde en wil nog steeds tot een Burgerinitiatief komen zodat mijn voorstel – of een beter – op de Kameragenda komt. Ons ontbreekt het als amateurorganisatie aan menskracht om een campagne te voeren die de benodigde 40.000 handtekeningen oplevert. Daarom rekende ik vast op logistieke steun van het Humanistisch Verbond, dat wel over een vaste staf beschikt. Het Verbond geeft echter niet thuis. Over de doorzichtige alibi's die zijn nieuwe voorzitter Boris van der Ham opgeeft, kunt u in De Vrijdenker en op onze webstek lezen. Op dit moment wil ik alleen zeggen dat de radiospotjes waarmee het Verbond leden werft, huichelachtig zijn; het zou voorkomen dat we aan de goden worden overgeleverd. In feite laat het Verbond zich gewoon door het godsgeloof gijzelen.

Daarom weet ik beter dan tevoren dat *De Vrije Gedachte* als strijdbare atheïstische vereniging niet minder nodig dan is dan in het stichtingsjaar 1856.

Anton van Hooff, voorzitter De Vrije Gedachte

¹ En de opsomming is niet compleet, getuige het jaarverslag. Henk Engelsman merkte op dat hij in de acht jaar dat hij bestuurslid is geweest, nog nooit zoveel activiteit had meegemaakt.

² Floris van den Berg deelde bij interruptie nog mee dat in juni de jaarlijkse atheïsmedag plaatsvindt.

Vrijdenkersdag 2013: Religie en Onderwijs

Datum:

zaterdag 25 mei 2013

Locatie:

Kromme Nieuwegracht 29 Utrecht (Universiteit voor Humanistiek)

Aanvang:

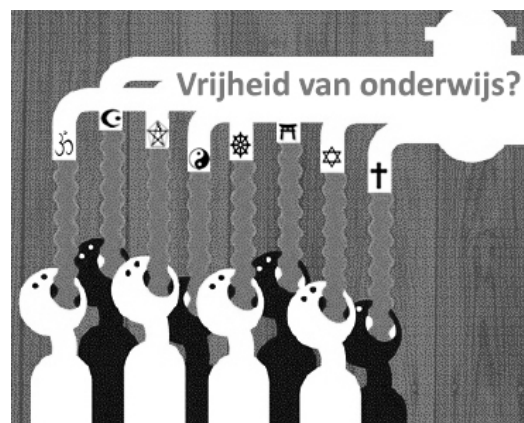
10.00 uur (ochtendprogramma).

13.00 uur (middagprogramma)

Toegang: (incl. vrijdenkerswandeling)

Leden: € 5,00

Niet-leden: € 10,00

Programma

Ochtend: In de ochtend verzorgt historicus Jules Brabers een vrijdenkerswandeling door de Utrechtse binnenstad, met als thema Rationalisme, Verlichting en verder: dwarse denkers en dwarse personen. Bij een aantal plekken in Utrecht zal worden stilgestaan bij prominente personen in Utrecht door de eeuwen heen. Deelname maximaal 20 personen Aanmelden via info@devrijegedachte.nl.

Aanvang :10.00 uur. Vanaf 09.30 uur verzamelen in de kantine van de Universiteit voor Humanistiek. Koffie/thee.

Duur: 2 uur

Einde op het Domplein. Hierna lunch op eigen gelegenheid en kosten.

Middag: De jaarlijkse vrijdenkersdag zal gaan over religie en onderwijs. Sinds 1917 is in de grondwet het principe “vrijheid van onderwijs” opgenomen, artikel 23.

Meer dan 60 procent van het basisonderwijs onderwijs is een bijzondere school die op basis van een bepaalde levensovertuiging het onderwijs inricht. Over deze levensbeschouwelijke inrichting van dit onderwijs mag de onderwijsinspectie geen uitspraak doen. Alleen over de vastgestelde onderwijsindelingen en de resultaten mag de inspectie een kwalitatief oordeel vellen.

** Is het opgroeiend kind gebaat bij eenzijdig ingericht onderwijs?*

De onderwijsvrijdenkersdag zal gaan over hoe religie en onderwijs zich tot elkaar verhouden. Op welke wijze verhoudt zich de wetenschap en godsdienstige uitgangspunten zich in het onderwijs? Hoe verhouden zich de algemeen maatschappelijke waarden en normen zich tot de godsdienstige moraal? Waar staat het openbaar onderwijs en opzichte van levensbeschouwelijke vorming? Dit zijn zomaar enkele vragen die aan de orde zullen komen als we het hebben over religie en onderwijs.

Het programma van de Vrijdenkersdag ziet er als volgt uit:

1. Inleiding door Anton van Hooff (voorzitter van De Vrije Gedachte) Rob Tielman over het Openbaar Onderwijs en humanistische geschiedenis
2. Jan Schippers, directeur Guido de Blesstichting, wetenschappelijk bureau SGP over de macht van de verzuiling,
3. Dick Metselaar over het opheffen Openbaar VO in Deventer en het einde van onderwijskeuzevrijheid
4. Hans de Vries over een Toekomstperspectief met ‘seculier’ openbaar onderwijs
5. Forum (zonder Rob Tielman)
Stelling: ‘Willen we in Nederland voor iedere sekte een eigen bekostigde school?’

Ten slotte kunnen tijdens de afsluitende borrel de dorstige kelen worden gesmeerd en de verhitte gemoederen tot bedaren komen.

Kwetsbaar milieu - kwetsbaar dier - kwetsbare mens

PAUL HOPSTER (1940), gepensioneerd psycholoog, bestuurslid van DVG van 1974 tot 1989 en redacteur van "De Vrije Gedachte", later geheten: "De Vrijdenker" sinds 1999

Vrijdenken is bevrijden van geloofswaan en beschermen tegen geloofsdwang. "Beschermen" is te verdelen in bescherming van en bescherming tegen. Bijvoorbeeld: bescherming van ongelovigen tegen opgelegde geloofsdwang.

Geloofswaan is te verdelen in religieuze waan en pseudowetenschappelijke waan (waaronder astrologie en parapsychologie). Geloof is een dwangstelsel en een waanstelsel. Vrijdenkers willen niet alleen ongelovigen beschermen tegen opdringerige gelovigen, maar ook omgekeerd: gelovigen beschermen tegen niet-vrijlatende ongelovigen. Vrijdenkers dwingen gelovigen niet tot afvallen van een geloof, maar verlangen van hun kant dat zij verschoond mogen blijven van geloofsdwang.

In de christelijke bijbel is god het waanstelsel dat schept en leidt, god is zowel creator als leidsman.

In het eerste bijbelboek, genesis, wordt de schepping als volgt beschreven.

Op de eerste dag schept god licht en duisternis, dag en nacht.

Op de tweede dag: de hemel en de sterren.

Op de derde dag: de aarde en de zeeën en de planten.

Op de vierde dag: de zon en de maan.

Op de vijfde dag: de dieren

Op de zesde dag: de mensen (naar god's gelijkenis).

Op de zevende dag: rust

Deze bijbelse prehistorie illustreert hoe moeilijk het is zich een beeld te vormen van het ontstaan van materie en natuur. God zou dan hemel en aarde hebben geschapen, hij heeft niet kunnen voorkomen dat er heel vaak en heel veel mis ging en gaat. Die goddelijke schepping is wel heel kwetsbaar, vooral door de laatste schepping, die van de mens, nota bene gemaakt naar god's gelijkenis.

Naast geloofsdwang en geloofswaan is vrijdenken een vorm van beschermen tegen aantasten van het milieu, tegen kwetsen van dieren en tegen kwetsen en bedreigen van mensen. Dus bescherming van het milieu, tegen aantasting daarvan; bescherming van dieren, tegen pijnigen of kwetsen; beschermen van kwetsbare mensen groepen, tegen geweld en misbruik.

Bescherming van het milieu

Een van de doelen van het vrijdenken is: bescherming van het milieu. Mensen zijn afhankelijk van het milieu waarin en waarvan zij leven. Wanneer mensen dat milieu aantasten, bijvoorbeeld door vervuiling, tasten zij hun eigen welzijn en gezondheid aan. Milieubescherming is van direct belang voor mensen. Het leefmilieu, het milieu waarin de mens leeft, wordt gevormd door lucht, water en land.

Lucht: de lucht wordt ernstig bedreigd door uitlaatgassen van auto's, CO₂-uitstoot door fabrieken, productie van smog, sigarettenrook, brandlucht en stankoverlast. De mens is bezig een gat te maken in de ozonlaag om de dampkring en daarmee zichzelf te verstikken en verbranden.

Water: het water op aarde wordt bedreigd door vervuiling van oppervlaktewater en van oceanen. De Stille Zuidzee wordt almaar stiller door het ontstaan van ontoegankelijke gebieden waar grote concentraties van niet afbreekbaar plastic de toegang van boten en van vissen belemmeren. Koopvaardij-schepen dumpen stookolie op zee en boeren verzuren de sloten rond weilanden door mestafvoer.

Land: het land wordt aangetast door massaal kappen van bomen en wouden, aanleg van wegen, steden, weilanden en (o.a. palmolie-)plantages en gecontroleerde bosbranden. Door deze aantastingen wordt de biodiversiteit, soortenrijkdom, van planten en dieren beperkt en verdwijnen plantaardige medicijnen uit oerbossen. De vrije natuur wordt aangetast door het achterlaten van rommel, onverteerbare plastic zakjes en metalen blikjes en door toenemend onbegrip van de oorspronkelijke natuur en afname van schoonheidsbeleving bij stadskinderen.

Bescherming van dieren

Zou de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens aangevuld moeten worden met een Universele Verklaring van de Rechten van het Dier? Er zijn dieren die mensen kunnen leiden, de blindengeleidehond bijvoorbeeld, en honden en paarden kunnen vaak beter de eigen stal terugvinden dan de eigenaar. En daar heb je het: eigenaar. De poes is van de burens, de olifant is bezit van de dierentuin. Dieren zijn koopwaar. Dieren zijn in vele gevallen afhankelijk van de mens, maar dat geeft de mens niet het recht om dieren te mishandelen, pijn te doen of te verwaarlozen. Hogere diersoorten zoals zoogdieren kennen de beleving van pijn, maar dat is waarschijnlijk ook het geval met vogels en vissen. Mogelijk zelfs met reptielen. Dieren mag – dus – niet onnodig pijn worden gedaan, zij mogen niet onnodig lijden. Dierenbeulij is strafbaar of dient dat te zijn. Rituele slacht van boerderijdieren, zoals die wordt toegepast door joden en islamieten, is een vorm van onnodig pijn aandoen en dient te worden verboden en bestraft. Dat geldt ook voor praktijken als het onverdoofd castreren van varkens. Dieren dienen diervriendelijk te worden bejegend. Dat houdt in dat de bio-industrie op termijn dient te worden afgeschaft vanwege kwalijke praktijken als: extreem beperkte leefruimte, uitsluiten van daglicht, vetmesten door toedienen van hormonen en antibiotica, ruw behandelen bij veetransporten.

De houding van de mens naar het dier als lekker stuk vlees, dient te veranderen. Minder vlees eten is goed te doen, maar een verbod op eten van vlees gaat te ver. Vegetarisme en veganisme zijn prima, maar moeten geen dwang of voorschrift worden.

Experimenteren met dieren dient te worden teruggedrongen. Vivisectie dient zoveel mogelijk beperkt te worden, maar de geneeskunde was zonder haar niet ver gekomen. Niet-huisdieren, zoals slangen of apen, dienen niet als huisdier te worden gehouden. Honden kunnen niet worden doorgefokt zonder schadelijke effecten. Olifanten en leeuwen dienen niet als circusdieren te worden afgericht.

Bescherming van mensen

Niet alleen moet het milieu beschermd worden tegen milieuaantasting door mensen en moeten dieren worden beschermd tegen mishandeling en verwaarlozing door mensen, ook tussen mensen is er mishandeling en verwaarlozing. Het milieu is kwetsbaar, dieren zijn kwetsbaar, mensen kunnen ook kwetsbaar zijn. Vrouwen zijn kwetsbaar in culturen waarin zij geen gelijke rechten hebben aan die van mannen. Kinderen zijn kwetsbaar voor misbruik, verwaarlozing, geweld en exploitatie (gedwongen kinderarbeid). Ouderen zijn kwetsbaar voor verwaarlozing en bedreiging door verzorgers. Lichamelijk en geestelijk gehandicapten zijn kwetsbaar voor bedreiging en verwaarlozing door verzorgers en begeleiders. Homoseksuelen zijn kwetsbaar voor bedreiging en geweld door homofoben. Ongelovigen zijn kwetsbaar voor achterstelling, geweld, onderdrukking en bedreiging door gelovigen. Onderdrukten zijn kwetsbaar voor bedreiging en achterstelling door onderdrukkers.

Vrijdenkers zijn vóór gelijke rechten en plichten en gelijke behandeling van individuele mensen en groepen of categorieën van mensen. Zij willen vrouwen, kinderen, ouderen gehandicapten, homoseksuelen, ongelovigen en onderdrukten beschermen als hun welzijn en vrijheid wordt aangetast.

Waartegen willen vrijdenkers beschermen?

- het opleggen van onvrijheid, tenzij opgelegd als rechtvaardige straf.
- hersenspoeling en indoctrinatie.
- geweld, tenzij als tegengeweld om geweld te stoppen.
- misbruik van macht en ongelijkheid.
- onderdrukking en achterstelling.
- intolerantie.
- verbod op abortus en euthanasie.
- religieus onderwijs en dito opvoeding.
- aantasting van wetenschap door religie.
- overbevolking (door actieve *family planning*, tegengaan van grote gezinnen, verstrekken van anticonceptiva).
- besnijdenis van jongens en meisjes.

Een geschiedenis van de religiante terreur

FRANS VAN DONGEN is bestuurslid geweest van De Vrije Gedachte en was oprichter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

Fascisme en katholicisme

Pavelić

De Kroaat Ante Pavelić was een overtuigd katholiek (de paus liet hem zelfs op audiëntie komen), maar hij was er ook van overtuigd, dat zijn vaderland gezuiverd moest worden van Serviërs, Joden, zigeuners en antifascistische Kroaten. Kortom, iedereen die niet katholiek en niet fascistisch was, moest opgeruimd worden. Hij was van plan om één derde van de bevolking te assimileren. Die zouden in opvoedingskampen onder geweld gedwongen worden zich te bekeren tot het katholicisme. Een derde moest gedeporteerd worden en een derde moest uitgeroeid worden, want dat waren: 'Untermenschen'. Pavelić vond, dat Kroaten Arisch waren, net als Duitsers. Althans, als ze 'netjes' katholiek waren. Pavelić richtte daarom in 1929 de Ustaše op, die zou uitblinken in moordaanslagen en andere vormen van terreur. Ze werden, o.a. in financieel opzicht, gesteund door de Italiaanse fascist en de katholieke kerk. Het doel was een raszuiver, katholiek Kroatië. In het kader daarvan werd een aanzienlijk aantal moordaanslagen gepleegd; onder meer op de Joegoslavische koning Alexander in 1934. Pavelić werd hiervoor in Frankrijk bij verstek ter dood veroordeeld, maar werd door Italië, waar hij zich toen bevond, niet uitgeleverd, omdat hij de bescherming genoot van Mussolini. Toen de Duitsers in 1941 Kroatië binnenvielen, betekende dit, dat Pavelić de macht kreeg, als fascistische stroman van Hitler en Mussolini. Hij kon toen zijn katholiek-fascistische heilstaat stichten: dat wil zeggen dat er in concentratiekamp Jasenovac ruim een half miljoen mensen, voornamelijk niet-Arische en niet-katholieke 'elementen', werden omgebracht. Op een bevolking van enkele miljoenen is dit inderdaad ongeveer een derde (!). Uit onderzoek achteraf bleek, dat veel slachtoffers afschuwelijk verminkt waren. Velen werden gemarteld, voordat ze werden vermoord. De

Ante Pavelić

kampbewaarders van Jasenovac hielden onder elkaar wedstrijden, wie in de kortste tijd de meeste gevangenen kon doden. Katholieke priesters en monniken namen deel aan razzia's en de massale moordpartijen met messen, bijlen en vleeshaken. Zelfs Duitse SS-officieren waren geschokt door de wreedheid van de katholieke nationalist!

Tegen het einde van de oorlog werden de Duitsers verdreven uit Kroatië en Pavelić en een aantal Ustaši vluchtten naar Oostenrijk. De haat tegen de Ustaše was echter zo groot, dat ze door de Britten bij de grens werden teruggestuurd, opdat ze in handen zouden vallen van de communistische partizanen van Tito, die inderdaad korte metten met ze maakten: de meesten werden onmiddellijk zonder vorm van proces terechtgesteld; een massaslachting die bekend staat als het Bloedbad van Bleiburg. Pavelić wist echter met de staatskas te ontkomen naar Italië, waar hij werd verborgen door de katholieken in het klooster van San Girolamo in Rome dat een centrum was van fascistisch-Kroatische activiteit. Na enige tijd ging Pavelić naar Argentinië, van waaruit hij nog jaren gewelddadige activiteiten van de Ustaše organiseerde, zoals de moord op de Joegoslavische ambassadeur in Zweden. In Argentinië werd Pavelić 'veiligheidsadviseur' van president Peron, maar na een mislukte aanslag op zijn leven, besloot hij in 1957 naar het katholiek-fascistische Spanje van Franco te verhuizen. Kort daarna overleed hij aan de gevolgen van schotwonden.

Mussolini

Benito Mussolini is na Hitler min of meer de bekendste fascist. Ook van Mussolini, net als van Pavelić, lopen er korte lijnen naar het katholicisme. Zelfs zo kort, dat het reëel is te spreken van katholiek fascisme. Mussolini wist premier te worden van een coalitiekabinet van

fascisten, katholieken, liberalen en socialisten, maar vanaf ongeveer 1924 regeerde hij per volmacht en liet hij zich de *Duce* noemen. Paus Pius XI noemde hem *"Een man, die door de voorzienigheid is gestuurd"*. Het Nederlands protestants-christelijke jongeren(!)weekblad *Timotheus*, aflevering 20 november 1926, liet weten, dat *"Mussolini een geweldig organisatorisch talent had, en dat hij het vadsig-luie, onbetrouwbare Italiaanse ras wilde maken tot een volk van vlijtige en eerlijke werkers."* In 1929 sloot Mussolini een zogenaamd 'concordaat', het *'Verdrag van Lateranen'*, met de katholieke kerk. Dit kwam erop neer, dat het Vaticaan door de *Duce* als zelfstandig, soeverein land werd erkend, het katholiek onderwijs werd gehandhaafd en de katholieke jeugdbeweging mocht blijven bestaan. In ruil daarvoor 'kreeg' Mussolini alle (!) politieke medewerking van de katholieke kerk voor zijn politiek. Een politiek, die tot steeds meer antisemitisme leidde, maar ook tot steeds meer terreur tegen iedereen die niet fascistisch of niet katholiek was. In 1938 voerde Mussolini in navolging van Hitler rassenwetten in: gemengde huwelijken tussen joden en niet-joden werden verboden. Joodse kinderen mochten de schoolbanken niet meer delen met Italiaanse kinderen en moesten voortaan naar aparte scholen. Joden mochten geen ambtenaar zijn en geen lid meer van de partij. Huwelijken tussen zwarte Ethiopiërs en Italianen werden verboden. Italië moest 'raszuiver' worden. Zolang Hitler succes had, kwam Mussolini ook steeds verder. Maar toen Hitler in Europa steeds meer terrein verloor aan de Geallieerden, begon ook de ineenstorting van het 'rijk' van de *Duce*. Aan het einde van de oorlog werd hij door partizanen die met de Geallieerden meevochten, doodgeschoten; zijn lijf werd verminkt. Maar weer was het de kerk, die hem zelfs na zijn dood te hulp sprong. Zijn lichaam werd uit een voorlopig graf gestolen om losgeld te eisen. Maar niemand had er geld voor over en uiteindelijk ontfermde het klooster van Milaan zich over het overschot. De abt van het klooster zorgde voor een waardige maar stilgehouden begrafenis en het lijf van Mussolini werd uiteindelijk bijgezet

Benito Mussolini

Jozef Tiso

onder het altaar van het klooster van Legnano. Te Mezzegra, de plaats van zijn executie, plaatste men een kruis, dat er nu nog staat!

Tiso

Jozef Tiso was een Slowaakse rooms-katholiek die in 1910 tot priester werd gewijd en het zelfs tot hulpbisschop bracht. Vanaf 1925 zat hij in het parlement als vertegenwoordiger van de katholiek georiënteerde Slowaakse Volkspartij. In 1939 wist hij als marionet van Hitler de macht in Slowakije te verkrijgen en startte intensieve terreuracties tegen niet-fascisten en niet-katholieken. Tijdens Tiso's regering werden er 58.000 Slowaakse joodse mannen weggevoerd naar Duitse dwangarbeiderskampen. De nazi's betaalden 500 Reichsmark per gedeporteerde jood aan de regering van Tiso die de achtergebleven vrouwen en kinderen, naar Duits voorbeeld, in aparte getto's liet wonen. De volgende uitspraak van Tiso laat duidelijk zien, dat er ook in zijn geval sprake is van een breed raakvlak tussen fascisme en catholicisme:

"Joodse elementen hebben het leven van de Slowaken bedreigd, daarvan hoef ik niemand te overtuigen... Het is een feit... Slowakije zal er slechter voorstaan, als we ons niet op tijd van de Joden ontdoen... We volgen slechts het woord van God, dat zegt: Slowakije ontdoe u van de Joden, ontdoe u van uw vijanden... Ik weet zeker, dat de katholieken in de toekomst onze huidige trouw aan Duitsland toch als een deugd zullen zien."

In 1945 wordt Slowakije door de Russen onder de voet gelopen en Tiso vlucht naar Duitsland. Daar wordt hij echter opgepakt door de Geallieerden en weer teruggestuurd naar Slowakije. In 1947 wordt hij ter dood veroordeeld en opgehangen, ondanks hevige protesten van de zijde van het Vaticaan, dat hem als een held bleef beschouwen.

Hitler

Zoals er duidelijk lijnen lopen van het catholicisme van Rome naar het fascisme van Pavelić, Mussolini en Tiso, loopt er een nog duidelijker lijn naar het fascisme en de terreur van Adolf Hitler en zijn nazi's. Ook Hitler ging, net als Mussolini, in 1933 een

overeenkomst met de katholieke kerk aan: het zogenaamde Concordaat van Rome, dat erop neer kwam, dat de nazi's het katholicisme zouden toestaan en in ruil zouden de katholieken geen samenwerking meer aangaan met liberalen en sociaal-democraten, maar met de nationaal-socialisten. Hitler kreeg de katholieken op een presenteerblaadje aangeboden. Passage 44 uit dit concordaat luidt: *"De benoemingen van aartsbisschoppen, bisschoppen en dergelijken zullen niet eerder worden bekendgemaakt dan nadat de rijksstadhouder zich er naar behoren van vergewist heeft dat er geen bezwaren van algemeen politieke aard bestaan."* De ratificatie van dit verdrag werd gevierd met een kerkdienst, waarin pater Marianus Vetter zijn dankbaarheid uitsprak voor de overeenkomst tussen de Führer en de heilige vader en hij merkte op, dat Hitler *"alom bekend staat om zijn toewijding aan god en zijn zorg voor het Duitse volk."*

Ook kardinaal Faulhaber stak zijn enthousiasme over het concordaat niet onder stoelen of banken. Toen Hermann Göring, de rechterhand van de Führer, bij de paus in Rome op audiëntie was, vroeg de kardinaal aan Göring de volgende boodschap aan Hitler over te brengen: *"Als hoofd van het Duitse Rijk bent u voor ons het door god gevestigd gezag, de rechtmatige overheid, aan wie wij in geweten eerbied en gehoorzaamheid verschuldigd zijn."*

De SS, Hitler's gevreesde militaire elite, bestond voor 25% uit katholieken! Toen Hitler Oostenrijk binnenviel, de *Anschluss*, juichte de kardinaal hem toe. Van alle nazi-kopstukken werd alleen Goebbels iets verweten, namelijk dat hij met een protestantse vrouw was getrouwd! De andere nazi's waren volgens de katholieken keurige heren. Duitse soldaten hadden op hun koppel staan: *"Gott mit uns"*.

Ook stelden de katholieken zich 'sympathiek' op, als Hitler jarig was: alle kerken staken de vlag uit.

In 1939 liepen de Duitse horden Polen met hun Blitzkrieg onder de voet: De Duitse en de Oostenrijkse bisschoppen lieten alle kerkklokken luiden! Doodstil echter bleef het van katholieke zijde over de Jodenvergassingen en de terreur tegen iedereen die anders dacht dan de nazi's. Paus Pius XII nam, zodra hij tot paus

Adolf Hitler

Paus Pius XII

was gekozen, eerst de maatregel van zijn voorganger terug, waarin racisme verboden werd en hij tekende een verklaring van de Geallieerden, waarin de uitroeiing van de joden werd veroordeeld, **niet!** Nooit gaf deze paus aan zijn bisschoppen zelfs maar richtlijnen over hoe ze zich moesten opstellen tegen de Jodenvernietiging. Nooit heeft deze paus iets van zich laten horen over de concentratiekampen, terwijl de meesten al lang voor de oorlog bekend waren. Want er werd openlijk in de pers over geschreven. Dirk Verhofstadt noemt hem in zijn *Pius XII en de Vernietiging van de Joden* de 'zwijgpauze'. Deze zelfde paus schaarde zich achter de uitspraak van een Poolse

kardinaal die opmerkte: *"De pogroms worden tot op zekere hoogte door de joden zelf veroorzaakt."*

Ronduit enthousiast was het Vaticaan over operatie Barbarossa, Hitler's inval in Rusland. De veldtocht werd beschreven als een van god gezonden kruistocht tegen het atheïstische bolsjewisme van Stalin. De gedachten van Pius

XII moeten zeker bij de soldaten aan het front zijn geweest, want toen een journalist van *L'Osservatore Romano*, de officiële krant van het Vaticaan, hem vroeg waarom hij niet had geprotesteerd tegen de vernietiging van 6 miljoen joden, zigeuners en homoseksuelen, antwoordde de paus: *"Lieve vriend, vergeet niet, dat er in het Duitse leger miljoenen katholieken zijn. Moet ik hen in een gewetensconflict brengen?"*

Na de oorlog was het, ook in het geval van de nazi's, de katholieke kerk, die de helpende hand bood bij allerlei ontsnappingroutes voor vluchtende fascistten. Het waren vooral katholieke landen waar de nazi's welkom waren: diverse Zuid-Amerikaanse landen, Italië en Spanje.

Bisschop Hudal prees zich na 1945 gelukkig met het feit dat hij een aantal oorlogsmisdadigers had helpen ontkomen. In 1948 verzocht de paus, nog steeds Pius XII, met alle bisschoppen aan de Amerikaanse president Harry Truman, om de overgebleven oorlogsmisdadigers niet meer te berechten. Een hoge Duitse kerkprelaat, ene kardinaal Von Galen, verklaarde zich tegen de Neurenberger processen, omdat die gericht zouden zijn op de

‘ondermijning van het Duitse volk’.

En ook de vorige paus, nota bene een Duitser, zweeg als het graf over de medewerking die de katholieke kerk gaf aan de grootste misdaad aller tijden: voor het eerst in de geschiedenis werd er genocide gepleegd op industriële schaal, wat de verklaring is voor het feit, dat er zoveel zijn omgekomen. Als een regering zes miljoen mensen vermoordt, dan is niet alleen de criminaliteit niet te overzien, maar de logistiek is natuurlijk ook enorm. Nooit werd er zoveel techniek gebruikt om zoveel mensen om te brengen. En de katholieke kerk...? Ze stond erbij, en ze keek ernaar.

Verhofstadt concludeert in genoemd boek, dat hoe katholieker het land was, des te wreder de vervolgingen. En hij noemt niet alleen Pavelić, Mussolini, Tiso en Hitler, maar ook de gezamenlijk katholiek-fascistische terreur in Polen, Hongarije en Litouwen. Overal in Europa waar zich in het Interbellum en tijdens de Tweede Wereldoorlog fascisme voordeed, stonden de katholieken voorop. En meestal waren ze wreder dan de nazi's zelf, net als tijdens de Middeleeuwen en de Reformatie. Verhofstadt merkt op: *“Het instituut kerk, zoals het zich vóór, tijdens en na de tweede wereldoorlog gedroeg, was een incarnatie van de duivel – om het met katholiek-theologisch gezwets te verwoorden.”*

Als je naar de aantallen moorden kijkt: 6 miljoen Joden en nog tientallen andere miljoenen dissidenten, dan komt bij vrijwel iedereen de vraag op, hoe het zover heeft kunnen komen. Het lijkt een retorische vraag; toch is er wel een antwoord op te geven: Religie! Verhofstadt merkte al op: de protestanten, met name de lutheranen, deden net zo hard mee.

Op de eerste plaats was er natuurlijk al vanaf

Augustinus een degelijke bodem gelegd voor antisemitisme vanuit het katholicisme. De “kerkvader”, die in feite de aftrap gaf voor het antisemitisme in West-Europa, zag de diaspora als god's gerechtigde straf tegen de joden: zij waren de schuld van de kruisdood van Jezus; zij waren de schurken. En hun ellende was hun eigen schuld: dan hadden ze de ‘waarheid van Christus’ maar moeten aanvaarden! Aldus Augustinus.

Op de tweede plaats komt Luther met zijn ideeën over joden, die aan duidelijkheid niets te wensen over laten: *“Joden zijn niet het ‘uitverkoren volk’, maar het volk van de duivel. Hun opsnijderij over hun afstamming,*

hun besnijdenis en hun wetten moeten als vuiligheid beschouwd worden. Joden zitten vol met de stront van de duivel. Hun synagogen moeten in brand worden gezet. Hun geld en hun bezittingen moeten afgepakt worden. We zijn fout, als we ze niet afslachten!” Dat Luther hiermee de bodem legde voor het Duitse antisemitisme, blijkt onder meer uit het feit, dat hij vijfhonderd jaar later door Hitler *“een van de grootste hervormers”* zou worden genoemd.

Als derde golf Jodenhaat kwamen daar de fascistische overheer. Drie stromingen kwamen ruwweg vanaf 1930 tot 1945 in één Duitse bedding terecht. Dat is de verklaring voor de omvang van de Holocaust! Het antisemitisme is door de katholieken uitgevonden, door de protestanten verbeterd en door de nazi's toegepast.

Was Hitler een atheïst of een christen? Die vraag is vaak gesteld. Als hij al een atheïst was, dan was hij, net als veel andere nazi's, duidelijk een religieuze atheïst. De nazi's waren in ieder geval een samenraapsel van religieuze atheïsten en vooral katholieken.

Dirk Verhofstadt

Literatuur:

Palmer: “A History of the Modern World”

Verhofstadt: “Pius XII en de Vernietiging van de Joden”

Luther: “Over de Joden en hun leugens”

Een nieuwe paus en de vooruitzichten

THOMAS SPICKMANN, 1973, Culemborg, Constructeur

In De Vrijdenker van april 2013 (jrg. 44, nr. 3) schetst Hans Louis Koekoek met typisch Nederlandse humor hoe hij de tweede avond van het laatste conclaaf beleefde nadat er witte rook uit de schoorsteen van de Sixtijnse Kapel gestegen was. Zijn artikel heet 'Een nieuwe paus', mijn titel is iets uitgebreider. Ik vind het een mooi aanknopingspunt om hier voorspellingen over het katholicisme te doen. 'Benedictus was geen zwakke paus.' Dit zei een tijd geleden de Duitse filosoof en humanist Michael Schmidt-Salomon. Aan zijn bevindingen is qua inhoud een deel van mijn tekst ontleend.

Al decennialang wensen liberale katholieken ten noorden van de Alpen de opheffing van het celibaat en de invoering van het vrouwen-priesterschap. Tevens eisen zij minder strengheid wat anticonceptie en abortus betreft. Dat er iets zal veranderen is echter zeer onwaarschijnlijk.

Toen Joseph Ratzinger nog een jonge priester en een populaire hoogleraar theologie was, werd de toenmalige aartsbisschop van Keulen op hem attent gemaakt; deze stuurde hem naar Rome. Het was de tijd van het Tweede Vaticaans Concilie. Onder paus Johannes XXIII werden liturgische hervormingen doorgezet en gaf men diverse verklaringen af om de Katholieke Kerk er moderner uit te laten zien; tevens zocht men ter bevordering van de oecumene het contact met protestantse en orthodoxe gemeenschappen.

Ratzinger werkte eraan mee en had liberale opvattingen.

Later nam hij conservatieve standpunten in. Er wordt gezegd dat de studentenprotesten eind jaren '60 van de vorige eeuw voor hem het keerpunt waren. Na zijn loopbaan als hoogleraar werd hij aartsbisschop van München en Freising en bovendien al snel kardinaal. Begin jaren '80 is hij door paus Johannes Paulus II naar Rome gehaald voor de functie van prefect van de Congregatie voor de Geloofsleer. (De vroegere Inquisitie, red. DV) Feitelijk was Ratzinger de hoofdideoloog van het Vaticaan en heeft hij zijn stempel op de Katholieke Kerk gedrukt. Dit zal ook in de toekomst grote invloed blijven hebben. Diverse hervormings-eisen wees hij meer dan twintig jaar lang af omdat hij zich blijkbaar goed realiseerde dat een al te geliberaliseerde kerk op den duur niet in stand te houden is. Dit fenomeen is bij het huidige Duitse protestantisme te zien, waar vrouwen dominee of zelfs bisschop mogen

worden of waar men niet per se verplicht is om op iedere zondag naar de kerkdienst te gaan. Er zijn twee ontwikkelingen: of mensen keren zich helemaal af van religie, of zij sluiten zich bij strengere gemeenschappen aan. Ook het communisme, dat men als politieke 'religie' kan beschouwen, viel, toen Michael Gorbatsjov meer openheid praktiseerde en probeerde zijn Perestrojka door te zetten. Net zo onrealistisch is de visie van een moderne en geliberaliseerde islam.

De Katholieke Kerk strijdt op dit moment op twee fronten: in Europa waar de niet-gelovigen

paus Benedictus XVI

naar secularisatie en afschaffing van de kerkprivileges streven en in Noord- en Zuid-Amerika en deels in Afrika waar mensen zich in toenemende mate bij fundamentalistische groeperingen aansluiten. Om de laatstgenoemde ontwikkeling af te remmen en met *evangelical* predikanten te kunnen

concurreren heeft Ratzinger steeds weer het 'waarheidsgehalte' van de (katholieke) bijbel benadrukt.

Dat Benedictus XVI zijn functie heeft neergelegd is inderdaad door zijn verslechterde gezondheid te verklaren, zoals officieel gezegd wordt. Er komt nog bij dat 2012 voor hem een heel slecht jaar was. Hij werd met Vatileaks onthullingen, intriges en seksschandalen geconfronteerd. Bij het laatstgenoemde had hij geprobeerd om voor meer openheid te zorgen, maar hij werd door minimaal twee kardinalen tegengehouden.

Wel zal zijn invloed uit zijn eerdere functie van hoofdideoloog overeind blijven. Er zal dus geen liberalisering onder de nieuwe paus plaatshebben. Niet op het gebied van gelijke behandeling van mannen en vrouwen, noch op dat van homoseksualiteit, anticonceptie en abortus. En een modernisering van een geloof dat 2000 jaar geleden ontstond is in ieder geval

onmogelijk: dat Jezus de mensgeworden god was nadat hij uit een maagd geboren was; dat hij later een ellendige dood aan het kruis stierf om de mensheid van de zonden te verlossen; en dat christenen tijdens de mis ter eenwording met hem letterlijk zijn bloed drinken en van zijn lichaam eten. Het is de moeite niet waard om daar iets te hervormen.

Franciscus wordt als een bescheiden mens gezien. Hij wenst een kerk 'van de armen voor de armen'. Betekent dit dat hij katholieke hulporganisaties wil bevorderen? Zij doen hun werk niet alleen om te helpen, maar vooral om te missioneren. En het doet mij aan Moeder Teresa denken die in de media steeds als weldadige non gepresenteerd werd, wat zij in werkelijkheid niet was. In Calcutta liet zij haar patiënten onder slechte hygiënische omstandigheden, door het weigeren van medische hulp en pijnstillers, een ellendige dood sterven met de achterliggende gedachte dat zij op die manier dichterbij Christus en zijn lijden aan het kruis zouden zijn; donorgeld bleef vaak op de bankrekening van het Vaticaan staan i.p.v. dat het voor de haar toevertrouwde mensen gebruikt werd. Verder doet mij de wens van de nieuwe paus aan christelijke weeshuizen uit de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw denken met lief klinkende namen als 'Huis van de Barmhartige Zusters' of 'Huis van de Goede Herder', maar waar achter de schermen kindermishandeling en seksueel misbruik

pauz Franciscus

plaatshadden. Dus, het is verstandig om dergelijke propaganda te wantrouwen.

Als de Katholieke Kerk echt een organisatie 'van de armen voor de armen' wil zijn moeten haar leiders bereid zijn om privileges in te leveren: bijvoorbeeld in Duitsland waar de bisschoppen en hun ondergeschikten hun salarissen rechtstreeks van de overheid ontvangen ter compensatie van de onteigeningen van kerkelijke gebieden begin 18de eeuw; of waar de belastingdienst de ledenbijdragen int, waar-door de kerken veel administratiekosten besparen; of waar katholieke (en ook protestantse) instellingen zoals ziekenhuizen, bejaardentehuizen of kinderopvang voor 98% door de overheid financieel

onderhouden worden terwijl de kerken 2% betalen, maar wel de zeggenschap over de werknemers hebben. Zolang daar niets verandert, kan de paus met zijn mooie woorden niet overtuigen.

Verder zullen ook in de toekomst misdaden in de naam van het christendom gepleegd worden. Dit is overal het geval waar religies overheersen of met elkaar botsen. In mindere mate zal het in Europa gebeuren omdat mensen hier gemiddeld seculierder, d.w.z. wijzer, geworden zijn. Wel zullen in andere delen van de wereld gruwelijkheden voorkomen, bijvoorbeeld in Nigeria waar in het recente verleden duizenden kinderen slachtoffer van christelijke heksenjacht geworden zijn.

Wet Op Godslastering Afgeschaft

JAAP VAN DEN BORN (Nijmegen, 1951) beidt zijn tijd.

“Hier spreekt de Overheid!
(En dus God Zelf nietwaar?):*
God mag gelasterd”
Zelfs God vindt het goed!

Dus uit ik luidkeels wat
Onblasfemistische
Vloeken, want godver
Ik stoot net mijn voet

* Rom. 13

(Bron: hetvrijevers.nl)

Waarom ik geen lid van het Humanistisch Verbond ben

ANTON VAN HOOFT (1943) sinds 2009 voorzitter van de Atheïstisch-Humanistische Vereniging *De Vrije Gedachte* (sinds 1856)

Onder deze titel gaf ik onlangs een voordracht voor de afdeling Rotterdam-Rijnmond van het HV. Ik beschreef hoe ik al vroeg, maar zonder verbittering, met mijn Roomsche Jeugd brak. De breuk werd definitief toen ik als eerstejaars klassieken het Nieuwe Testament in het originele Grieks las en tot de onontkoombare conclusie kwam dat Jezus een mythe was. Hoe konden bijvoorbeeld de wanhopige woorden van Jezus in de Hof van Gethsemane ('Vader laat deze kelk aan mij voorbijgaan') zijn overgeleverd als uitdrukkelijk wordt vermeld dat zijn leerlingen op een afstand allemaal lagen te slapen? En de opstanding wordt in ieder van de vier evangeliën fantastischer. Maar, zoals de intelligente criticus Kelsos in zijn Ware Rede al in de tweede eeuw opmerkt, waarom verscheen die verrezen Jezus alleen maar aan reeds gelovigen? Christenen, zegt hij, sluiten het verstand uit, want hun motto is 'niet onderzoeken, maar geloven'.

Onherroepelijke erosie

Geloof is namelijk een vorm van geestelijk masochisme: hoe absurder een geloofsartikel is, hoe meer de gelovige zich vermeit in zijn overgave (=islam). Hij gelooft dat Mohammed met paard en al even naar Jeruzalem is geflitst en dat de profeet zonder voorhuid is geboren. Presidentskandidaat Romney neemt als Mormoon aan dat stichter Joseph Smith van de engel Moroni gouden platen in het Hebreeuws heeft ontvangen, de tekst fluks in het Engels heeft vertaald, waarop de engel de oorspronkelijke platen helaas weer heeft meegenomen. 'Ik geloof omdat het grotesk is,' zei de christelijke apologeet Tertullianus.

Zoals zovelen dacht ik dat de religie wel een zachte dood zou sterven. De tekenen des tijds waren onmiskenbaar. In mijn jeugd was 42% van de bevolking katholiek. Wat is het nu? Officieel 18%, niet? Er heeft zich in ons leven een ware Hervorming voltrokken.

Heel symbolisch is van de Haagse kerk waar ik ooit mijn Eerste Heilige Communie deed alleen een schim overgebleven. Op de zijgevel van het bejaardencentrum dat op zijn plaats is gebouwd, heeft men het silhouet van de kerktoeren aangebracht.

Het HV als tegenkerk

Omdat ik meende dat religie vanzelf wel zou verdwijnen, voelde ik geen behoefte om lid van een ongelovig genootschap te worden. Het Humanistisch Verbond leek me een kleffe, in zichzelf gekeerde club. Het had zich als een

zuil, als een tegenkerk georganiseerd met als stelregel 'wij-ook'. Zij geestelijke verzorgers? Wij ook. Zij zendtijd? Wij ook. Zij een universiteit? Wij ook.

Nadere kennismaking met het HV heeft mijn vooroordelen alleen maar bevestigd. Studenten van de Universiteit van Humanistiek zijn bezig met spiritualiseren, mediteren en zingen. Onder de 55 eerstejaars meldde zich dit jaar iemand als lid van De Vrije Gedachte omdat zij als enige atheïst zich ergerde aan al dat weke gedoe.

Leden van het HV, vooral zij die ook lid van DVG zijn, doen meestal verontschuldigend: er is niets anders ... het is nu eenmaal de grootste seculiere organisatie ... van binnenuit kun je proberen de koers te verleggen.

Op een discussiebijeenkomst van D66/HV in Deventer op 6 december 2012 bleek het voor Yolande Jansen, Socrateshoogleraar aan de VU, nieuw dat 'humanisme' in alle buitenlanden 'atheïsme' betekent. Alleen in Nederland is het nodig 'atheïstisch' toe te voegen aan onze naam om duidelijk te maken dat voor ons vrijdenkers christen-humanisten een *contradictio in terminis* is. En dan heeft het Humanistisch Verbond in de Alevieten zijn knuffelislamieten gevonden. Ik heb die club aangeschreven voor steun aan een actie

tegen jongensbesnijdenis. Geen antwoord.

Het HV laat zich gijzelen

Helemaal ontgoocheld heeft me de houding van het Humanistisch Verbond tegenover de

Silhouet van de Gerardus Majella aan de Wenckebachstraat, Den Haag

fysieke markering waaraan in Nederland per jaar meer dan 10.000 wilsonbekwame jongens worden onderworpen. De circumcisiepraktijk is zo'n duidelijke schending van de grondrechten (vrijheid van godsdienst, lichamelijke integriteit) dat het ieder weldenkend mens een gruwel is.

Door het baanbrekende vonnis van het Landgericht Keulen van 26 juni 2012 ('recht op lichamelijke integriteit gaat boven het ouderlijk recht kinderen religieus op te voeden') werd de zaak heel actueel. In deze situatie meende ik te mogen rekenen op de steun van het Humanistisch Verbond om via een burgerinitiatief op de agenda van de Tweede Kamer een wetsvoorstel te krijgen. Mijn idee is dat ouders die hun zoon toch wensen te besnijden schriftelijk verklaren de verantwoordelijkheid voor de medische, juridische en seksuele risico's te aanvaarden. Zo hoop ik de vanzelfsprekendheid van de ingreep te ondermijnen.

In de vergadering van de Humanistische Alliantie op 18 oktober 2012 stond mijn uitgewerkte voorstel op de agenda. Het zat bij de vergaderstukken.

Maar wat verklaart HV-voorzitter Boris van der Ham op pagina 6 van Trouw op 8 april

2013? 'We hebben de tekst van het burgerinitiatief nooit opgestuurd gekregen.' Maar toen ik op 25 januari met hem een gesprek had zei hij bijna direct nadat hij restaurant P. King (Herengracht/Vijzelstraat) was binnengekomen: 'Wij zullen jullie actie tegen besnijdenis niet steunen.'

Toen ik hem per e-post wees op de aantoonbare onjuistheid van zijn mededeling in *Trouw*, was zijn verweer: 'We hebben nooit de officiële versie ontvangen.' Nou, die is er gewoon niet. Het gaat om een voorstel om als seculiere organisaties van Nederland samen op te trekken in een zaak waarin godgelovigen straffeloos de wetten overtreden. Het HV met zijn beroepskrachten zou hier zijn nut kunnen bewijzen.

Maar het HV, althans zijn voorzitter, is bang daarmee het odium van Jodenhaat en islamofobie op zich te laden. Zo laat een verbond dat in radiospotjes verkondigt ons te behoeden voor uitlevering aan de goden, zich gijzelen door gelovigen.

Begrijpen jullie nu waarom ik geen lid van het HV ben en er niet over denk het ooit te worden?

NRC Handelsblad Dinsdag 23 april & Woensdag 24 april 2013

16 Opinie

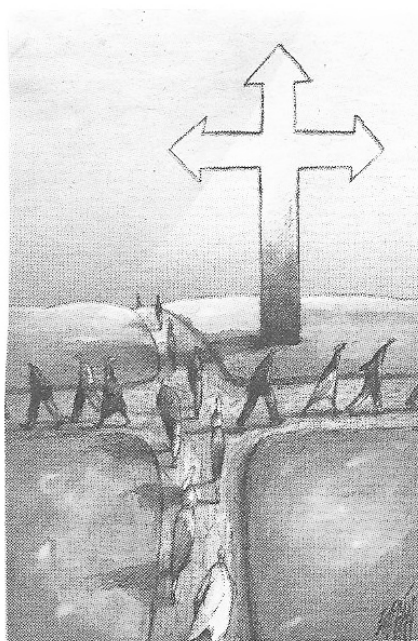
Koningslied sluit godvrijen uit

Wie bij zinnen is, zal sowieso geen animo hebben om in te stemmen met het potsierlijke Koningslied. Wie behoort tot de meerderheid die zich van het godsgeloof heeft bevrijd, kan zelfs niet meezingen:

*De W van welkom in ons midden
Tot welke God je ook moge bidden*

De rijmelaars die het Sinterklaasgedicht hebben gewrocht, gaan er dus nog steeds van uit dat Nederlanders in een god geloven. Hun idee van ons land is even fossiel als de monarchie zelf.

ANTON VAN HOOFF
Nijmegen

Leven in het paradijs

PETER MAASSEN (1947, Heerlen) was leerkracht aan een basisschool in Maastricht. Hij is geboeid door de evolutietheorie en de gevolgen hiervan voor religie. Zo'n tien jaar is hij vrijdenker en pas twee jaar echt bevrijd van het bovennatuurlijke.

Als katholiek opgevoed kind herinner ik mij nog goed dat ik in de vijftiger jaren, ik was zo'n 8 á 10 jaar, op de lagere school de catechismus moest leren.

Een boekje met een lichtblauwe kaft met vragen en pasklare antwoorden om van buiten te kennen. Daarvan is mij één vraag mijn hele leven bijgebleven: "Waartoe zijn wij op aarde?" Het antwoord dat ik mij nog goed herinner was: "Wij zijn op aarde om God te dienen en daardoor hier en hiernamaals gelukkig te zijn."

Tegenwoordig zie ik het liever zo: "Geen betere hemel dan een goed leven". Of, zoals het Humanistisch Verbond (zelf denken, samen leven) het omschrijft: Geloofd u ook meer in het leven vóór de dood?

Mijn gefilosofeer over religie is absoluut niet ontstaan door teleurstelling. Mijn gedachten zijn meer ontstaan in een poging over dingen – zaken uit en over mijn leven, het leven in het algemeen, logisch na te denken. Anno 2000-en-nog-wat is ons Westers leven niet meer zo gevuld met mythen, sagen en bijgeloof. Daar zijn we te gehaast voor. We zijn beter opgeleid, hebben ons werk en meer dan genoeg om ons te amuseren. Door de wetenschap komt de werkelijkheid, de realiteit, de laatste vier eeuwen steeds meer binnen ons zicht. Eeuwenlang is het geloof voor een deel invulling voor zaken die wij niet snappen, of zaken die nog niet tot ieder zijn doorgedrongen. Misschien wel zaken die men niet wil snappen, omdat de zaken waar men zich zo veilig bij waant, daardoor onlogisch of zelfs verbodig worden.

Geen betere hemel dan een goed leven houdt in dat wanneer er geen hiernamaals is, het zijn hier op aarde altijd beter is, of zou moeten zijn. Leven is beter dan dood zijn, maar niemand ontkomt er uiteindelijk aan. Soms toch even bij stilstaan, eens slikken en weer verder. Je bent beter dood wanneer je zeer ernstig ziek bent, levensgevaarlijk gewond, zonder hoop op beter, of wanneer je lijf op is. Wanneer je leven alleen nog maar kwelling of hel is. Dat gun je toch niemand? Lijden, lichamelijk of geestelijk, dient geen enkel doel zoals sommige gelovigen denken. Zelfs al genees je.

Geen betere hemel dan een goed leven houdt alleen maar in, dat ons leven hier op aarde tot doel moet hebben er iets fantastisch van te maken. Niet alleen voor onszelf, maar ook voor elkaar. Het is de enige realiteit die we met elkaar mogen beleven. "Leven in het Paradijs", wil zeggen dat er genoeg mensen zijn die zich in een paradijs wanen; die tevreden zijn, veel voor een ander betekenen, zulke fijne vrienden hebben, nooit ziek zijn, mooie boeken lezen, van lekker eten houden, nooit ruzie hebben, alles durven uit te praten, lekker kunnen werken, een volkstuintje hebben, fijne kinderen hebben, vinden dat ze altijd genieten, mooie films zien, emoties hebben en kunnen laten zien. Zo zijn er nog wel honderden zaken te bedenken waardoor je je in een paradijs waant, je hemels voelt, of ... gewoon gelukkig bent.

Het zou niet veel moeite hoeven te kosten om een fijn leven te hebben. Leven is steeds wisselende emotie, zoals blijkt. Je hoeft niet ver te kijken om het te zien, dagelijks op tv, dat de hel op aarde er ook is. Onze medemens wordt maar al te vaak zijn paradijs uitgejaagd, zelfs gemarteld of koelbloedig vermoord, een voor een of massaal. Macht, de grootste vijand van respect!

Ieder mens, iedere groep, die de mens belet zijn paradijs op aarde te hebben is misdadig, zelfs als deze gelooft na dit leven nog in dat "echte paradijs" te komen! Je gelooft het toch zelf niet.

Voor velen is een paradijs al het hebben van de minimale levensbehoeften. Anderen zien hun paradijs in materiële hoogstandjes. Niets mis mee, mits niet ten koste van anderen. Beter nog, wat eerlijker delen, of de ander die dat wil, laten meegenieten.

Rijkdom, niks mis mee, mits verworven door hard en eerlijk werk of een beetje geluk. Ieder beleeft "het paradijs" op zijn of haar eigen manier. Ieder moet daar vrij in zijn, rekening houdend met die ander. Wat de grenzen daarin zijn, bepalen we met elkaar. De normen en waarden, de tien geboden, door god aan ons opgelegd, zijn dus ook door de mens bedacht. Wij zijn goed in staat ons leven, zonder god, in goede banen te leiden. Ook al maakt "de kerk" ons wijs dat ons dat, als verloren

schaapjes zonder herder, nooit zal lukken. Nee, tijdens onze christelijke geschiedenis waren we pas erg menslievend en sociaal voor “die ander”!

Het is niet mijn idee dat god niet zou bestaan. Ik ben overtuigd door wat vele knappe koppen, wetenschappers en filosofen, uitvonden of bedachten, ontdekten, denken te weten. Velen van hen hebben de waarheden zoals bekend uit de bijbel los durven laten. Immers, als je als wetenschapper krampachtig aan geloof blijft vast blijft houden, draai je steeds in een cirkel, kom je steeds weer op hetzelfde punt uit. “Als ik beweer dat ik niet in god geloof zal hij me daar ook niet voor straffen.” Immers, die god van mij zal zich nu wel beledigd voelen en wraak willen nemen. Zoals ons altijd werd wijsgemaakt en nog steeds helaas. Denk maar aan het ongeluk met die Belgische bus in een Zwitserse tunnel nu ruim een jaar geleden, waarbij o.a. 22 kinderen het leven lieten. Wat een ziekelijke overtuiging moet je hebben om te durven beweren dat zoiets vreselijks een straf van boven zou zijn.

Ik heb weinig gelezen in mijn leven. Ik was meer een opzoeker, kijker, observeerder, mijmeraar, hobbyfilosoof. Vanaf 2008, toen was ik inmiddels 60, ben ik pas echt gaan lezen. Ben begonnen in “Evolutionair denken” van Chris Buskes. Uit de bieb. Ik ben het ten slotte maar zelf gaan kopen, zo groot was mijn drang tot onderstrepen en schrijven in de kantlijn. Ik heb het ondertussen drie keer doorgelezen. Eerst was het doorworstelen, maar wanneer je wat meer in bepaalde stof zit komt toch steeds vaker het herkennen of herontdekken of bevestigen wat je weet.

Vervolgens Kuitert: “Voor een tijd een plaats van God” gelezen, maar ik weet niet of dat wel erg bevrijdend werkte. Ik ben als een eenvoudige beginnende amateurongelovige begonnen. Misschien moest ik dat maar blijven? Ik voel me inmiddels wel een heel ander mens dan zo’n vijf jaar en de nodige literatuur verder. Zoals *God als misvatting*, *Het grootste spektakel*, *Over het ontstaan van soorten*, *In Darwin’s woorden*, *De evolutie van het Darwinisme*, *Het verhaal van God*, enz. Onlangs ben ik voorzichtig begonnen in *Darwin’s gevaarlijke idee*. Maar toch weer even opzij gelegd en voorrang gegeven aan *Volwassen geloof* van Albert Vollbehr. Een boel denkstof en nieuw voor mij; heel veel bijbel. Hopelijk heb ik nog veel lees- en (be)denktijd. “Es god beleef”, zegt men altijd in mijn omgeving.

Ik heb de smaak te pakken en ik ervaar mijn vrijdenken als een avontuur. Ik had dit niet willen missen. Ik zou dit mijn vrienden en bekenden, behoudend als ze zijn, ook gunnen. Ik stang ze wel eens door te zeggen dat er door al die miljarden al aanwezige zielen binnenkort geen plaats meer in de hemel zal zijn. Maar... ze zien me toch niet als een betrouwbaar profeet, helaas.

Godsdienst: GroenLinks heeft zich de kaas van het brood laten eten

RIK MIN (1946, Bergen NH) was wetenschappelijk medewerker op vele universiteiten. Vanaf zijn studentenjaren politiek actief in de linkse beweging: het Palestina komitee, de vredesbeweging en de communistische partij.

Kritiek op godsdienst komt tegenwoordig steeds meer uit de rechtse hoek, de liberale hoek en zelfs pontificaal uit de PVV (hoewel enorm selectief). Kritiek op godsdiensten kwam in de 19e en 20ste eeuw juist altijd uit de linkse hoek. Linkse partijen houden hun mond. Dat is heel vreemd. Waar blijven nu de oude PSP’ers; en vooral waar blijft een partij als GroenLinks?

Eeuwenlang heeft de linkse beweging gevochten voor een vrije wetenschap en tegen de almacht van de kerk en ‘de achterlijkheid van godsdiensten’. De linkse beweging heeft honderden jaren geweldige prestaties op dat vlak geleverd.

De Franse revolutie heeft de scheiding ‘van kerk en staat’ opgeleverd, en de Russische revolutie deels de bevrijding van de ‘dictatuur van het kapitaal’.

Doordat GroenLinks in de jaren tachtig – vanwege allerlei onduidelijke politieke redenen – niet meer tegen geloven, religies en kerken op wilde treden, trad ze ook niet meer op tegen kwakzalverij, homeopathie, de ‘Evangelische Omroep’, de ‘*evangelians*’, allerlei sektes, Scientology en de ‘New Age’-bewegingen. Met alle gevolgen van dien zoals we die vandaag de dag zien. Kwakzalverij en zelfs onterechte kritiek op de wetenschap neemt toe. De kosten van de zorg stijgen door onbewezen

geneesmiddelen, alternatieve genezers en Chinese middeltjes in verzekeringspakketten op te nemen. Waardoor de kosten en dus de premies van onze geneesmiddelenverzekeringen toenemen.

De wereldbeschouwing van links hoort gebaseerd te zijn op het materialisme en niet op het (filosofisch) idealisme of metafysica¹. Onze wereldbeschouwing hoort gebaseerd te zijn op het (filosofisch) materialisme. Het (filosofisch) materialisme staat haaks op de metafysica, godsdienst en kwakzalverij. Vandaag meer dan ooit belangrijk. Het filosofisch ‘idealisme’ is de verkeerde insteek voor links; en zeker ook voor GroenLinks als ze de ideologische crisis en de crisis in de wetenschap in de westerse wereld wil oplossen. Heel veel historici, economen, sociologen en psychologen zijn het roer volkomen kwijt. Door de verkeerde insteek van linkse mensen, partijen en wetenschappers belemmert ze – bij zichzelf – het inzicht bij het vinden van oplossingen voor de maatschappelijke, politieke en financieel-economische crises. Het GroenLinks-kaderlid Ab Harrewijn – pastor en idealist – speelde rond 1990 toen deze ideologische paradigmaverschuiving min of meer stilzwijgend werd doorgevoerd, een grote rol.

Hegel en Feuerbach: “Het idealisme kan greep op de mensen krijgen doordat er een kern van waarheid in zit, hoewel het in zijn geheel onjuist is. Wanneer de ideeën verzelfstandigd worden, losgemaakt van hun materiële basis, belanden we bij het idealisme en is er geen zicht op een goede analyse meer” (Hegel en Feuerbach: Het ‘zijn’ bepaalt het bewustzijn).

Doordat links haar leidende rol in dit debat over godsdienst en de bijbehorende metafysica heeft weggegeven, heeft rechts (de liberalen) vanaf die tijd, die rol kunnen overnemen. Dat zie je nu het er op aankomt ook in het islamdebat. Daarmee kon de PVV enorm scoren³.

Dat is ook in Turkije ook gebeurd. Daar – in Turkije – is links vanaf het begin van de tachtiger jaren – tot op heden – volkomen weggevaagd en lopen de moskeeën weer vol. In Turkije heeft rechts de scheiding van kerk en staat kunnen claimen. Links staat daar nu met lege handen tegen de toegenomen islamisering.

Mede door het GroenLinks-kaderlid Ab Harrewijn, die praktiserend pastor was – heeft naar mijn mening – de PVV in Nederland kunnen oprukken. GroenLinks en Ab Harrewijn zijn welliswaar niet één op één verantwoordelijk, maar links staat nu in Nederland in veel debatten over deze kwesties met lege handen. Ook zelfs in het socialisme-debat. Dat is ook merkbaar bij de PvdA en de SP.

Ideologische armoe is troef in het linkse kamp.

Het socialisme en het liberalisme zijn beide de erfgenamen van de Franse revolutie. De kerk en de christelijke partijen niet. Tegen de achterlijkheid, het godsbegrip, de religies, en voornamelijk het christendom, hebben we in dit deel van Europa 3000 jaar op moeten boksen. In de zestiger jaren hebben we in Nederland het katholicisme zelfs een vernietigende slag toegebracht. Het is hier nu geen schim meer van wat het ooit geweest is. Dan verwacht je vandaag de dag – mede door de crisis van het kapitalisme (en dus van het liberalisme) (van de VVD) – dat wij, als links, een voorsprong zouden moeten hebben op de liberalen. Nee dus. De socialistische beweging heeft deze erfenis uit handen gegeven aan rechts, aan het liberalisme, aan extreem-rechts. Zelfs aangaande het verval van de wetenschap heeft links geen goed verhaal. Dat hangt nu eenmaal één op één samen met of je ‘gelooft’ of niet ‘gelooft’. Het verval der universiteiten is inmiddels in veel sectoren voor iedereen zichtbaar. De status van wetenschappers is afgenomen. Er zijn veel gelovige wetenschappers bij gekomen en benoemd. Absurd. Weinigen hebben geprotesteerd. In de burgerlijke filosofie, in de politicologie, in de sociologie, in de psychologie, maar ook in de medische wetenschappen is de discussie de verkeerde richting in geslagen: rechts denkend, i.p.v. links denkend.

Ik neem het GroenLinks en met name toch haar bekende ‘voorganger’ op dit punt, Ab Harrewijn, dan ook zeer kwalijk ‘de godsdienstkritiek’ aan rechts verkwaanseld te hebben². Kritiek op christendom, islam, boeddhisme of New Age komt niet meer uit hun hoek. Levensgevaarlijk; ook voor de wetenschap. Sinds de opkomst van Fortuyn en Wilders weet ik het zeker: GroenLinks en Ab Harrewijn gaven door hun idealistische opstelling de kans aan rechts om het debat over hoe nu verder met het verbeteren van de materiële positie van de bevolking op een absurde wijze te domineren³.

¹ Zie mijn vorig artikel in de Vrijdenker: ‘het ongelukkige van idealisme’ (febr. 2013).

² Toen Ab Harrewijn nog leefde, zag ik dat aankomen en heb hem er zelf (ik kende hem uit de CPN) een of twee keer op aange-sproken; ook nog vlak voor zijn dood, in Almelo, bij het pamfletten uitdelen voor de deur van de zaal waar hij een lezing hield.

³ Fortuyn en Wilders waren en zijn katholiek; en dus huichelaars in het islamdebat als ze hun god niet veroordelen en andermans god wel.

Het secularisme in de moderne tijd

FRANS VAN DONGEN is bestuurslid geweest van De Vrije Gedachte, oprichter van de Atheïstisch-Seculiere Partij (ASP)

In de twee vorige series (Thales t/m Lucretius en Augustinus t/m Bruno) is aangetoond dat het seculiere denken in de Oudheid en de Middeleeuwen prominent aanwezig was. In deze derde serie laten we zien dat het secularisme ook in de Moderne Tijd een grotere rol speelde dan men denkt en zelfs vanaf de ondergang van Rome via de Renaissance/Reformatie tot in onze tijd een opgaande lijn vertoont. 'Geschiedenis = Secularisme' lijkt hiermee aangetoond. Deze keer bespreken we Hitchens en Philipse.

Christopher Eric Hitchens

Hitchens leefde van 1949 tot december 2011. Hij is dus relatief recent overleden, maar er is in onze vereniging vrij weinig aandacht aan besteed. Terwijl Hitchens wel degelijk als een van de belangrijkste moderne denkers op het gebied van atheïsme beschouwd moet worden. Evenals Dawkins* was hij militant atheïstisch, uitgesproken antitheïstisch en actief op politiek gebied. Omdat hij nogal confronterende en ongezouten kritiek had op de kerk en haar personeel, vaak op humoristische wijze, was hij een veelgevraagde tv-persoonlijkheid en veel te zien op het Internet.

Hitchens legde wat minder de nadruk op de evolutietheorie en wat meer op de politiek-morele kant van religie. Hij zette zich af tegen de grote wereldreligies, waarbij hij geen onderscheid maakte tussen christendom, jodendom, islam, boeddhisme of hindoeïsme. Hitchens stelde dat hij de religianten eigenlijk wel met rust zou willen laten, als ze hem ook maar met rust lieten. Maar het is helaas het fundament van iedere godsdienst om anderen die niet meedoen, te minachten.

Hitchens publiceerde een flink aantal boeken, artikelen, tv-uitzendingen, interviews, documentaires, You Tube, films, lezingen, et cetera. Zijn bekendste boek, *God is not Great*, is in het Nederlands uitgebracht als *God is niet groot: hoe religie alles vergiftigt*. In dit boek bespreekt hij dat religie in maatschappelijk opzicht eigenlijk alleen maar negatief uitwerkt. En dan ook nog wel op ieder denkbaar gebied ('alles vergiftigt'). In het eerste hoofdstuk legt Hitchens uit dat hij erg beïnvloed is door *De Toekomst van een Illusie* van Freud* en dat hij

van mening is dat de religianten ook nog eens verkeerd met die illusie omgaan. Die illusie veroorzaakt vaak dat ze de wetenschap niet nodig denken te hebben, omdat hun religie het antwoord op alle vragen zou zijn: "*who needs the facts, when you have religion?*" Een dergelijke houding getuigt niet alleen van stompzinigheid,

aldus Hitchens, maar maakt ook ieder debat onmogelijk. Terwijl de discussie over religie de basis en oorsprong is van iedere discussie. Is niet de Milesische school, de eerste poging tot filosofie in de Westerse wereld, ontstaan door te twijfelen aan god als verklaring van alles?*

Religie is dodelijk, stelde

Hitchens en hij geeft veel voor-beelden. Net als Meslier* ging hij ervan uit, dat er een samenzwering is tussen monarchie en staat, die verantwoordelijk is voor de kruistochten, de vervolging van anders-denken en het bestrijden van wetenschap en gezond verstand. Hij noemde het verbieden van echtscheiding door de katholieke kerk een vorm van terreur. Verder wees hij op de katholiek-protestante terreur in Noord-Ierland en vond toch nog plaats voor wat humor: '*Bij een wegversperring wordt een man aangehouden en gevraagd naar zijn geloof. Hij antwoordt dat hij atheïst is, waarop men hem vraagt: Een protestante of een katholieke atheïst?*'

Uitgebreid deed Hitchens verslag van het geweld op de Balkan in de jaren '90. Ook daar werkte het geloof sterk polariserend, waardoor er eerder meer dan minder bloed vergoten werd. Het Israëliisch-Palestijnse conflict duurt ook langer en is ook bloederiger door religie

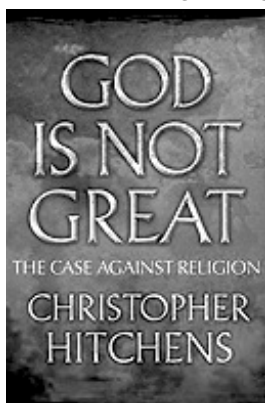

Christopher Hitchens

aan beide kanten. De conflicten in Afghanistan en Irak (soennieten tegen sjiieten) worden ook "vergiftigd door religie". Hitchens noemde de islamitische terreur tegen de schrijver Salman Rushdie een voorbeeld van hoe religie vrijheid van meningsuiting en vrijheid van drukpers "verziekt". Het opblazen van de boeddha-beelden door de Taliban laat zien dat religie ook de cultuur kan verliezen. De aanval van islamitische fundamentalisten op de New Yorkse Twin Towers wordt ook genoemd. Hitchens kwam dan ook tot de conclusie: "Religie is dodelijk."

En als religie niet dodelijk is, dan is het toch op zijn minst ziekte-verwekkend. Kinderen, die om godsdienstige redenen niet ingeënt mogen worden en polio krijgen. Gelovigen, die geen condoom gebruiken, omdat dat 'niet mag' en daardoor allerlei ziektes overbrengen. Besnijdenis van ongeacht jongetjes of meisjes is verminken en dus ook ziekmakend. Hitchens laat zijn beïnvloeding door Freud* zien, als hij stelt, dat godsdienst neuroses in de hand werkt. Samenhangend daarmee is de positie van de vrouw en de homo in religieuze landen vrijwel altijd slecht, als gevolg van die religie. De profeet Mohammed was bijvoorbeeld 'verloofd' met een meisje van 9.

Van de Koran zei Hitchens dat de mythen zijn geleend van de joden en christenen. En waarschijnlijk is de islam nu agressiever, omdat het een jongere religie is dan het christendom. Het christendom was ten tijde van de Kruistochten het machtigst en het agressiefst; en was toen ongeveer 800 jaar oud. De Islam is nu agressief en ook ongeveer 800 jaar oud. Misschien zou ieder volk om de 800 jaar een nieuwe religie moeten nemen. Niet alleen vanwege het agressieve element in iedere godsdienst, maar ook vanwege de onverenigbaarheid met de rede. Hitchens citeert in dit verband Freud:

"Met betrekking tot religie is de mens schuldig aan iedere denkbare vorm van oneerlijkheid en intellectueel wangedrag." Niet alleen het christendom en de islam worden in Hitchens' *God is not Great* genadeloos bekritiseerd en belachelijk gemaakt, maar ook het hindoeïsme en het boeddhisme worden beschuldigd van het begaan van wreedheden.

In het laatste hoofdstuk stelt Hitchens, dat er een nieuwe Verlichting zou moeten komen. Hij sluit daarmee aan op Jonathan Israel die onderscheid maakt tussen de radicale en de gematigde Verlichting.

Hitchens zag Epicurus en Lucretius als de eerste serieuze atheïstische denkers**. Als filosoof had hij overigens zijn huiswerk gedaan: Hij noemt Demokritos, Averroës, Occam, Descartes, Spinoza, Bayle en Hume*. Hij was een groot bewonderaar van de 'Ene Substantie' theorie van Spinoza. Hij merkte over Spinoza op: Hij verklaarde gewoon 'alles' tot god, dus eigenlijk was hij weer atheïst.

Uitspraken van Hitchens zijn:

"Religie is misdadig... omdat ze doodt, zoals in Belfast, Beiroet, Bombay, Belgrado, Bethlehem en Bagdad... omdat ze een archaïsch en totalitair wereldbeeld propageert... omdat ze irrationeel is en mensen compleet gekke zaken verbiedt, zoals het eten van varkensvlees... omdat ze condooms en polio-inentingen verbiedt en zo tienduizenden doden per jaar maakt... omdat ze tot kindermishandeling leidt... omdat ze leugens vertelt over de menselijke afkomst en plaats op aarde... omdat ze tot vrouwen-discriminatie en verminking leidt... omdat ze onze seksuele vrijheid fnuikt... omdat ze precies het tegenovergestelde voortbrengt van wat ze belooft: verdriet, angst en onderwerping in plaats van geluk, openheid en zelfstandigheid."

Herman Philipse

Professor Philipse (1951) is een Nederlands filosoof. Hij studeerde in Leiden, Oxford, Parijs en Keulen. Momenteel is hij verbonden aan de Utrechtse Universiteit. Hij is bekend om zijn felle polemieken tegen religie en het verkeerde verband dat er tussen religie

enerzijds en wet en moraal anderzijds wordt gelegd. Philipse wijst op art. 23 van de Grondwet, dat erop neer komt dat de staat religieus onderwijs financiert. De kinderen worden in het onderwijs geïndoctrineerd met religie en de atheïsten, de meerderheid van de

bevolking, moeten er nog aan meebetalen ook! Hij vindt dit 'volkomen immoreel'. En dat ze dat als 'vrijheid van onderwijs' betitelen, noemt hij een gotspe. Bovendien is het in strijd met art. 1, dat het uitzonderingen maken voor welke religiante groepering dan ook, de facto verbiedt. Artikel 1 (het 'gelijkheidsprincipe') is in strijd met artikel 23 (het 'apartheidsprincipe').

Daar komt volgens Philipse nog bij dat gemeenten het stichten van islamitische scholen zoveel mogelijk trachten te beperken, waardoor laatstgenoemden zich natuurlijk gediscrimineerd voelen. Veel beter is alleen maar openbare scholen. Religie hoort niet thuis in het onderwijs. Van de 201 basisscholen in Amsterdam is ruim de helft allochtoon en een minderheid autochtoon. Dit is een voorbeeld, aldus Philipse, waaruit blijkt dat de autochtone Nederlanders een minderheid gaan vormen in eigen land. Te vergelijken met de Tibetanen.

Ongetwijfeld gaat integratie van niet-westerse allochtonen het belangrijkste probleem vormen in de Nederlandse binnenlandse politiek van de komende jaren. In ieder geval wordt het hoog tijd om de grondslagen van het integratiebeleid opnieuw te formuleren. Culturele, onder meer religieuze verschillen staan integratie in de weg, volgens Philipse. Veel auteurs hebben opgemerkt dat de Arabische cultuur lethargischer is dan de onze: als er problemen zijn, en die zijn er natuurlijk altijd, hebben altijd 'de anderen' schuld: de zionisten, de Amerikanen, de kolonialisten of het Westen in het algemeen. Omdat kritiek op de islam sowieso verboden is, ontbreekt het volkomen aan zelfkritiek. Discussie over hun (islamitische) normen en waarden is daardoor onmogelijk, waardoor integratie natuurlijk niet van de grond komt. Met name overheidsdienaren zouden daarom eens moeten ophouden met te zeggen dat de grenzen van vrije meningsuiting bereikt zijn, als er kritiek is op de islam of het christendom. De overheid neemt steeds de religianten in bescherming tegen de vrije meningsuiting en het zou juist andersom moeten zijn.

Onze cultuur, stelt Philipse, heeft de Renaissance en de Verlichting achter zich, waardoor

de mensen veel individualistischer zijn geworden. Terwijl het sterk groeiende islamitische deel van de Nederlandse bevolking vaak nog tribaal denkt. De eigen groep, de eigen clan, de eigen familie of dorpsgemeenschap is vaak de basis voor moraal en gemeenschapsgevoel en niet het individu als zodanig. Vrouwen zijn bijvoorbeeld niet gelijkwaardig aan mannen in de islamitische gemeenschap, wat op een volkomen gebrek aan respect voor het individu duidt. En evenals genoemd artikel 23 is ook dit in strijd met artikel 1. Volgens de Koran (soera 4, vers 34) mag een man zijn vrouw 'vermanen en slaan'.

Een ander voorbeeld van dit tribale denken in plaats van individualistisch denken is het bestraffen van desnoods met de dood voor afvalligen; dat wil zeggen voor mensen, die geen zin meer hebben in religie en seculier willen leven: Het individu zelf beslist niet, maar de groep.

Philipse publiceert in meerdere media: artikelen in dagbladen, lezingen, audiocd's, tv-programma's, boeken en boekrecensies. We zullen over twee boeken een paar korte opmerkingen maken:

In het *Atheïstisch manifest & De onredelijkheid van Religie* laat Philipse zijn Spinozaanse gezindheid merken. Hij merkt op dat je geen beschrijvende inhoud kunt geven van het begrip god, zonder in strijd met de rede te komen: "*Ieder religieus openbaringsgeloof is irrationeel.*"

In *Ethiek en Evolutie* stelt hij dat de evolutieleer de mens dwingt om na te denken over het fundament van ethiek en moraal. Net als Nietzsche vraagt Philipse zich af waar de moraal vandaan komt en hij wijst op de evolutieleer (zie: Dawkins en Nietzsche*). Tevens wijst hij op de invloed van wetenschappelijke ontdekkingen (vooral sinds de Industriële Revolutie) en op de verdere ontwikkeling van de ethiek. Ook het Nietzscheaanse begrip '*Umwertung aller Werte*' komt ter sprake.

Philipse lijkt zich onder meer te baseren op Socrates, Plato, Aristoteles, Descartes, Spinoza, Hume, Nietzsche, Russell en Sartre*.

Herman Philipse

* Zie genoemde denkers op **Atheïstisch Canon** op <http://www.atheistischebeweging.nl/>

** Misschien iets voor onze voorzitter om eens over na te denken.

Dieren

De opwaardering van het dier

WILLEM VERMAAT (1989, Vlaardingen) afgestudeerd van de opleiding Sustainable Development (milieuwetenschappen) en momenteel werkzaam als Junior Docent aan de Universiteit Utrecht. Houdt zich graag bezig met (milieu)filosofie.

De essaybundel 'Bij de beesten af' laat zien dat we dierenwelzijn belangrijk vinden, maar het er niet over eens zijn wat dit in de praktijk betekent.

Een landelijke campagne tegen de plofkip, verhitte discussies over de rituele slacht en het al dan niet afschieten van ganzen en ander wild, animal cops en zelfs een Partij voor de Dieren in het parlement. De aandacht voor het dier heeft het laatste decennium in de politiek en het maatschappelijk debat een vogelvlucht genomen. Volgens sommigen is deze steeds verder reikende aandacht te idioot voor woorden, volgens anderen is deze niet vergaand genoeg en gezien al het leed dat wij dieren aandoen niet meer dan een druppel op een gloeiende plaat. Idioot of niet vergaand genoeg, als wij een standpunt willen innemen inzake dierenissues, zullen we allereerst onze verhouding tot dieren en de morele status van het dier moeten overdenken. Dit is wat verscheidene prominente nationale en internationale auteurs doen in de essaybundel 'Bij de beesten af!', onder redactie van rechtsfilosoof Bastiaan Rijpkema en politicoloog en jurist Machteld Zee.

De ondertitel van het boek – Over dierenrecht en onrecht – suggereert waar de bundel met name over gaat: de vraag of dieren rechten zouden moeten hebben. Dierenrecht wordt in drie delen afgezet tegen verschillende achtergronden: religie, politiek en filosofie.

In het eerste deel – Dierenrecht en religie – wordt de rituele slacht gebruikt als casus om het dier moreel te positioneren ten opzichte van de mens en haar belangen. Allereerst komen rechtsgeleerde en filosoof Paul Cliteur en filosoof Floris van den Berg aan het woord. Beiden staan bekend als liberalen vanuit de vrijdenkersbeweging en zoals je van beide heren mag verwachten hebben zij niet veel op met vrijheden die er exclusief voor religieuzen zijn (gekaracteriseerd als 'religieuze privileges'). Ze werpen zich dan ook op als tegenstanders van de rituele slacht. Cliteur stelt het als volgt: 'Een menselijk dier heeft niet het morele recht om een ander dier, het niet menselijke dier, te laten lijden voor de religieuze overtuiging van het menselijke dier.' Hij voegt daaraan het liberale principe toe dat de overheid als hoedster van het algemeen belang moet optreden en de

zwakkeren in deze maatschappij moet beschermen tegen de godsdienstigheid van personen die met hun praktijken anderen schaden. Met andere woorden: dieren moeten beschermd worden tegen de praktijk van rituele slacht. Cliteur hanteert het vrijheidsprincipe 'zoveel mogelijk vrijheid voor het individu, zolang deze de vrijheid van anderen niet beperkt' van filosoof John Stuart Mill op een brede manier: niet alleen mensen, ook dieren verdienen bescherming wanneer hun vrijheid wordt beperkt.

Floris van den Berg borduurt in zijn essay voort op dit principe, dat gekenmerkt kan worden als groen liberalisme. Hij verbindt aan het aannemen van dit uitgangspunt de consequentie dat andere religieuze privileges die schade toebrengen aan derden niet rechtvaardig zijn en ook dat leed aan dieren zonder noodzaak voor de samenleving dit niet is. Als voorbeeld van het eerste noemt hij jongensbesnijdenis, als voorbeeld van het tweede de intensieve veehouderij.

De laatste bijdrage in het deel Dierenrecht en religie is van theoloog Erik Borgman. Na het lezen van de essays van Cliteur en Van den Berg komt zijn bijdrage over als een wanhopige poging de rituele slacht te rechtvaardigen. Borgman wendt zich tot een vorm van metafysisch redeneren door te stellen dat de rituele slacht de intrinsieke waardigheid van het dier markeert. Het lijden als uitgangspunt nemen, zoals Cliteur en Van den Berg doen, is volgens Borgman afbreuk doen aan deze waardigheid, omdat een dier een waardigheid heeft die onafhankelijk is van dit lijden. Om deze reden verdient de rituele slacht juist bescherming, aldus Borgman. De vraag is wat een dier daaraan heeft. Zou een dier gelukkig zijn nu het een intrinsieke waarde bezit en vervolgens pijnlijk ritueel geslacht wordt? Ook de andere argumenten die Borgman aandraagt snijden geen hout. Dat tegenstanders van de rituele slacht

voorbijgaan aan het feit van de betekenis voor joden en moslims, is al weerlegd door Cliteur en Van den Berg met het argument dat religieuze betekenis niet als rechtvaardiging mag dienen voor immoreel gedrag.

Hoewel de redacteurs van het boek geen enkele conclusie verbinden aan het debat dat in de bundel gevoerd wordt en het oordeel bewust aan de lezer zelf laten, zal de kritische lezer moeten concluderen dat de rituele slacht moreel verwerpelijk is. Niettemin laten de essays zien dat hierover verschillend gedacht wordt. De lezer wordt heen en weer geslingerd tussen uiteenlopende opinies en krijgt een behoorlijk scala aan argumenten te verwerken. Na het lezen van deel I is vooral duidelijk geworden dat het vraagstuk van de rituele slacht een zeer complexe is, door de verscheidenheid aan belangen en emoties die met de kwestie gepaard gaan. Deze complexiteit is illustratief voor het debat over dierenrechten en dat is ook wat deel II en III van de bundel laten zien. Waar deel I nog geconcentreerd is rond één thema (rituele slacht) zijn deel II en III breder georiënteerd en zodoende complexer. De lezer zal zijn uiterste best moeten doen om een mening te vormen in het woud aan argumenten en logica te onderscheiden van valse logica als die Borgman hanteert in zijn poging de rituele slacht te rechtvaardigen.

Het tweede deel van het boek – Dierenrecht en politiek – wordt afgetrapt door Marianne Thieme, fractievoorzitter van de Partij voor de Dieren in de Tweede Kamer. Haar betoog rust op de gedachte dat de mens een plaag is voor dieren, natuur en milieu. De natuur is perfect en de mens verstoort de harmonie van de natuur. Thieme hekelt het eenzijdige denken in de politiek, waar dierenwelzijn, de verdeling van schaarse goederen, natuur en milieu zijn ‘ondergeschikt aan de honger naar economische groei’. Er is daarom, aldus Thieme, een mentaliteitsverandering nodig richting duurzaamheid en mededogen.

Deze gedachtegang is een verwoording van de uitgangspunten van de partij van Thieme, de Partij voor de Dieren. Deze uitgangspunten worden in een essay van emeritus hoogleraar politicologie Meindert Fennema kritisch onder de loep genomen. Hij laat zien dat het morele appèl op de mens dat de Partij voor de Dieren betoogt – dat de mens geen onnodig leed mag toebrengen en niet mag ingrijpen in de ‘perfecte’ natuur – in de praktijk problematisch is. Fennema stelt dat ingrijpen soms beter is en geeft daarbij het voorbeeld van wildbeheer. Ten behoeve van het beschermen van (zeldzame) soorten en de harmonie van de natuur, is het juist nodig om soms in te grijpen. Bijvoorbeeld door wild af te schieten. Leed aandoen is soms dus noodzakelijk kwaad. Fennema toont hiermee aan dat het uitgangspunt van de Partij voor de Dieren problematisch kan zijn als we de natuur willen beschermen. Eens te meer komt de complexiteit van dier-, milieu- en natuurvraagstukken naar voren.

De Australische filosoof en bio-eticus Peter Singer, vooral bekend van zijn inspanningen voor dierenwelzijn, sluit het tweede deel af met een betoog over dierenleed in de veehouderij. Het enorme leed wat dieren wordt aangedaan voor de productie van vlees en andere producten is niet te rechtvaardigen en daarom moet er ‘een mondiale verplichting komen om dierenleed te verminderen en de vele onbedoelde en ongewenste gevolgen van hedendaagse dierproductie in alle sectoren in te perken’. Hier wordt de lezer weer teruggeworpen naar een mooi moreel uitgangspunt, maar dat in de praktijk wellicht op eenzelfde soort problematiek stuit als Fennema heeft uitgewerkt in zijn essay over natuurbeheer. Singer laat de praktische uitwerking van zijn idee open.

In deel III – Dierenrecht en filosofie – komt met de discussie over dierenrechten een mogelijke praktische uitwerking van de ideeën van Singer naar voren. Filosoof en politicoloog Erno Eskens

Bastiaan Rijpkema

houdt een pleidooi voor dierenrechten. Dieren hebben rechten, omdat ze een bepaald belang hebben, een belang dat voortvloeit uit een bepaalde wil. Eskens beroept zich op Hugo de Groot (1583-1645), de grondlegger van het mensenrecht. Eskens stelt dat als de mens rechten krijgt, omdat hij een bepaald soort *dier* is, met soortspecifieke eigenschappen, dit ook voor dieren moet gelden: ook zij verdienen op gelijke wijze rechten op basis van hun kenmerken. Dieren krijgen zodoende niet alleen negatieve rechten, maar ook positieve. Als voorbeeld geeft Eskens de nerts: een solitair wezen dat zich niet goed voelt in groepshuisvesting. Hieruit vloeit voort dat een nerts het positieve recht op privacy toegekend moet worden.

Bastiaan Rijpkema, rechtsfilosoof en een van de redacteurs van het boek, laat vervolgens zien hoe problematisch het in de praktijk brengen van dierenrechten kan zijn. ‘We kunnen ethisch gezien wel

van doordrongen zijn dat onze omgang met dieren aan verandering toe is, maar hoe vertalen we dat in het recht en ons politieke systeem als zodanig?’, vraagt Rijpkema zich af. Hij benoemt drie bezwaren tegen proliferatie van dierenrechten: de beperking van de democratie, de devaluatie van mensenrechten en de toenemende botsing tussen verschillende rechten. Om de genoemde bezwaren het hoofd te bieden, pleit Rijpkema voor minder rechten voor meer subjecten. Dierenrechten moeten niet gezien worden als nieuwe rechten maar als klassieke rechten voor nieuwe subjecten.

Als de lezer denkt dat hiermee vanuit een redelijk moreel uitgangspunt een praktische uitwerking is gevonden, zit deze eraan. Dat betoogt althans de Britse filosoof en schrijver Roger Scruton. Hij gaat in zijn essay in op de emotie in het debat over dierenrechten: de emotie van onze liefde voor dieren. Scruton stelt dat onze liefde voor dieren niet altijd goed is, dat er verkeerde vormen van liefde zijn die ‘hun object tot een slaaf maken, het verstikken, het exploiteren en het misbruiken’. Scruton is tegen dierenrechten, omdat dieren hiermee niet gediend zijn. Je zou kunnen zeggen: omdat deze geen recht doen aan het dier. Scruton heeft het liever over plichten die de mens heeft ten opzichte van het dier, de plicht om voor ze te zorgen of ze te beschermen op een manier die hun toekomt.

Machteld Zee

Het afsluitende essay is van politicoloog, jurist en mederedacteur van het boek Machteld Zee. Zij zet de complexiteit van het denken over dierenrechten nog maar eens uiteen. De opinies van verschillende denkers – voor en tegenstanders van dierenrechten – passeren de revue. Het lijkt er hiermee op dat de redacteurs vooral beogen de complexiteit van het denken over dieren, hun morele status, hun rechten (die ze al dan niet hebben) en onze ingewikkelde relatie tot hen te benadrukken. Dit komt ook naar voren in het slotwoord van de Amerikaanse schrijver Jonathan Safran Foer, getiteld ‘Mijn leven als hond’. Met dit literaire hoogstandje laat Foer zien dat onze relatie met dieren ingewikkeld is, zelfs iets mystieks heeft, omdat we het dier nooit zullen kennen

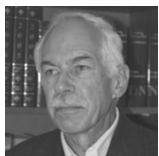
zoals wij andere mensen kunnen kennen.

Wie verwacht dat het na het lezen van de essaybundel eenvoudiger is een mening te vormen over dierenissues en dierenrechten zit eraan. Het innemen van een heldere positie zal enkel nog meer hoofdbrekens vereisen. De lezer wordt blootgesteld aan de complexiteit van diervraagstukken en een diversiteit aan meningen. De bundel als geheel is zodoende een sterk filosofisch getint werk. Het is echter een gemiste kans dat er slechts beperkt wordt ingegaan op een aantal wezenlijke ethische vragen. Alle auteurs, voor of tegenstanders van dierenrechten, zijn het er over eens dat we dieren op een voor hen goede manier moeten behandelen. Hierin is de tendens te herkennen dat dierenwelzijn meer aandacht verdient. Wat betekent dit voor de veehouderij in ons land: kunnen we die moreel rechtvaardigen? Is het überhaupt wel ethisch om vlees te eten? Het behandelen van dergelijke concrete vragen zou de discussie minder abstract maken. Machteld Zee stelt in het laatste essay van de bundel wel de vraag of ze een hamburger mag eten, maar waar haar conclusie dat ze de plicht ervaart om geen hamburger te eten – met daaraan de toevoeging: of misschien af en toe een kleintje – op gebaseerd is, is niet duidelijk.

In de opzet de lezer denkend achter te laten is het boek geslaagd, maar de redacteurs hadden meer structuur kunnen bieden. De keuze om discussie rond dierenrechten te centreren is wat ongelukkig gekozen en werkt verwarrend. De grootste pleitbezorgers van dierenwelzijn en degenen die dieren van alle auteurs de hoogste morele status toekennen, zijn namelijk niet automatisch de grootste voorstanders van rechten voor dieren. Niettemin is het boek daarmee illustratief voor de complexe realiteit en geeft het niet toe aan de menselijke behoefte aan pasklare antwoorden. Dit is een boek voor iedereen die zijn inzichten in deze complexe realiteit wil verrijken en zich (verder) wil positioneren in het debat over de morele status van het dier en dierenrechten. Dit vereist wel een kritische houding. Wie dat mist, zal heen en weer geslingerd worden tussen uiteenlopende meningen zonder deze het hoofd te kunnen bieden. De lezer moet in staat zijn door argumenten, zoals die van Borgman die gebaseerd zijn op een metafysische assumptie, heen te prikken. Daarnaast is een filosofische inslag noodzakelijk: aan wie niet van denken houdt, is dit boek niet besteed.

Bastiaan Rijpkema en Machteld Zee (red.): Bij de beesten af!
Bert Bakker, ISBN: 9789035139046, €19,95.

Dierlijk en beestachtig

FRANS BIJLSMA (1938) is rustend medisch specialist en oud-redacteur van De Vrijdenker

Het getuigt wellicht van euvele moed om aan al wat de laatste decennia over de verhouding tussen mens en dier gezegd is, nog iets te willen toevoegen. Toch wil ik hier enkele overwegingen naar voren brengen, deels omdat ik er zelf niet helemaal uit kom. Naar volledigheid is niet gestreefd.

We kunnen ons er eenvoudig geen voorstelling van maken hoe beestachtig – het woord is hier echt van toepassing – mensen van oudsher met dieren zijn omgegaan. Of toch wel, die voorstelling, want daarvoor hoeven we alleen maar om ons heen te kijken: naar Azië, Afrika en Latijns-Amerika. Niet dat in Europa alles wat dieren betreft koek en ei is, want dat is bepaald niet het geval. Denk aan de bio-industrie (inclusief transport van dieren) en stierengevechten, jagen en hengelen als “sport”. Toch zijn juist hier in de 19de eeuw ideeën over dierenbescherming en bestrijding van wreedheid en slechte behandeling ontstaan die in veel landen wortel hebben geschoten. Het christelijk geloof heeft hier nooit veel aan bijgedragen, hoewel het vooral in protestantse kringen opgeld doende begrip “rentmeesterschap” een houvast zou kunnen bieden. Blijkbaar mag je als rentmeester ook uitbuiten en slecht behandelen (denk aan de slavernij!) Hoe dan ook, die ideeën over een andere houding ten opzichte van dieren stammen voornamelijk uit de Verlichting en uit dat wat je de Darwiniaanse revolutie zou kunnen noemen.

Wat beestachtigheid betreft spant Azië de kroon, maar ook Afrika en Latijns-Amerika laten zich niet onbetuigd. We kennen allemaal – of we sluiten ons ervoor af – de triest stemmende rapportages van het Wereld Natuur Fonds en andere organisaties: verkleining van leefgebieden, met uitroeiing bedreigde diersoorten, jacht voor commerciële doeleinden (bijvoorbeeld de slachting van Afrikaanse olifanten voor hun ivoren slagtanden, de jacht op neushoorns omdat hun fijn gemalen horens de mannelijke potentie zouden bevorderen), de handel in exotische diersoorten die internationaal

Japanse wetenschappers onderzoeken een walvis

verboden zou moeten worden, het leegvissen van de zeeën, de jacht op walvissen door Japanners voor “wetenschappelijke doeleinden” (lees: voor de sushibar), het afsnijden van vinnen bij miljoenen haaien die vaak nog leven – voor in de soep, enzovoort enzovoort. Dit is natuurlijk al lang gaande, maar vooral na 1990, toen het marktkapitalisme zich als een pestepidemie over de hele wereld verspreidde, heeft het extreme vormen aangenomen. Gelukkig zijner op veel plaatsen in de wereld initiatieven die het tij trachten te keren. Soms om heel praktische redenen: men beseft dat aan het toerisme, in

veel landen een belangrijke bron van inkomsten, een zware slag zou worden toegebracht als bepaalde diersoorten ergens gewoon niet meer zouden voorkomen, (bijna) uitgestorven zouden zijn. Over de dagelijkse omgang met levende dieren voor menselijke consumptie op markten, in winkels etc. en over ritueel slachten door joden en moslims hebben we het dan nog niet eens.

Wat vroeger tijden in Europa betreft, soms sloeg men door naar de andere kant en dichtte dieren menselijke eigenschappen en verantwoordelijkheid toe. Bekend zijn de processen tegen dieren die meestal in een terechtstelling eindigden, nadat zij een mens hadden aangevallen, verwond of gedood (o.a. in J.M. Fuchs, *De hond aan de galg en andere vreemde geschiedenissen*, Querido, Amsterdam 1957). In Nederland vond het laatste proces van dien aard, tegen een stier, nog plaats in 1789! Maar ja, tegenwoordig worden ook dolle honden direct afgemaakt, zij het zonder proces en preventief, om verspreiding van het levensgevaarlijke virus door een beet te voorkomen. En wie herinnert zich niet het recente “ruimen” van duizenden dieren, niet altijd nodig want soms te vervangen door vaccinatie, bij veeziekten zoals mond- en klauwzeer, BSE, vogelgriep, Q-koorts? Er worden hun dan wel geen menselijke eigenschappen toegekend, maar dood gaan ze toch, en op nog veel groter schaal dan vroeger.

In een helder betoog behandelt Paul Cliteur (*Darwin, dier en recht*. Boom, Amsterdam 2001) de historisch-filosofische ideeën over de omgang met dieren tot in het heden. Na de Oudheid, de wereldgodsdiensten en het Humanisme komen de filosofen van de Verlichting aan bod en het is merkwaardig te zien dat Immanuel Kant (1724-1804) nog van een onderschikking van dieren aan mensen uitgaat. In de periode daarna komt er al een kentering bij Arthur Schopenhauer (1788-1860), terwijl ook de opvattingen van Jeremy Bentham (1748-1832) met zijn criterium “*Can they suffer?*” van groot belang zijn geweest. Dan komt de ommekeer met Charles Darwin (1809-1882), die onder andere in *The Descent of Man* (1871) stelt dat er tussen mensen en dieren geen essentiële, maar alleen graduele verschillen bestaan. In de moderne tijd heeft het gedachtegoed van Albert Schweitzer, James Rachels, Joseph Fletcher, Peter Singer en anderen verder bijgedragen tot een, helaas niet door iedereen gedeelde, moderne visie op deze belangrijke ethische kwestie. Cliteur pleit vervolgens voor een nieuw moreel paradigma, zeker als we dieren als dragers van rechten gaan zien.

Vlees eten

Er doen zich allerlei problematische kwesties voor. Om te beginnen, heel algemeen gesteld: hebben wij mensen het recht om dieren te doden voor onze consumptie? Onze biologische existentie confronteert ons met het feit dat wij omnivoren zijn, alleseters, net als apen, beren en varkens. *Op zichzelf* is het niet laakbaar vlees te eten, maar de voornaamste tegenwerping is dan dat het doden van dieren voor dat doel botst met in de laatste anderhalve eeuw ontwikkelde, hierboven aangeduide ethische inzichten. Daar komt bij dat het eten van vlees en vis niet noodzakelijk is voor ons voortbestaan: het kan vervangen worden, mits verstandig gekozen uit ander voedsel en met aanvulling van (ten minste) vitamine B12. Moderne vleesvervangers hebben vaak wel de kenmerkende smaak, dus dat hoeft geen bezwaar te zijn. Melk en melkproducten, eieren, honing e.d. vormen een grensgeval (lactovegetariërs versus veganisten; de laatsten zullen zeker moeite hebben een volwaardige voeding te verzorgen).

Het al of niet eten van vlees en vis is dus een *keuze*. Laten wij hopen dat die bewust gemaakt wordt, en als men voor vlees kiest, dan mag tenminste de eis worden gesteld dat de betrokken dieren een “dierwaardig”, zo natuurlijk mogelijk, leven hebben gehad en dat ook het doden zo snel en pijnloos mogelijk geschiedt. Wie vlees wil eten moet zich ervan vergewissen of de dieren biologisch geteeld zijn of door de (streng gereguleerde) jacht zijn gedood en vlees van de bio-industrie afwijzen. In elk geval is het aan te bevelen minder vlees te eten dan momenteel in Westerse landen gebruikelijk is.

Over de bio-industrie hoef ik hier waarschijnlijk niet uit te weiden. Bij het grote publiek is zo langzamerhand genoeg bekend over de misstanden, vooral over de slechte tot zeer slechte behandeling van miljoenen varkens en kippen. Ook over het transport van levende dieren valt veel te zeggen. In Nederland is er wel enig toezicht, maar vooral bij internationaal vervoer is dit minimaal en lijden de dieren verschrikkelijk. De moderne industriële visserij reken ik ook tot de bio-industrie, waarbij niet moet worden vergeten dat de “bijvangst”, die vaak meer in gewicht bedraagt dan de beoogde vissoort, dood in zee wordt teruggegooid. Bovendien zijn de effecten voor de zeebodem bij het vissen met sleepnetten desastreus. Recente berichten over de aanscherping van wetgeving in Nederland over met name kippenfoksystemen werden direct gevolgd door het commentaar van fabrikanten daarvan: zij zullen gewoon doorgaan en hun waren naar het buitenland exporteren, te weten naar minder kieskeurige landen die in toenemende mate hun bio-industrie opbouwen. Zaken zijn zaken, nietwaar.

Dierentransport in Vietnam

Het grote probleem is dat de meeste mensen, overal ter wereld, vlees (en vis) erg lekker vinden, in welke vorm dan ook. Ongetwijfeld stamt dit nog uit prehistorische tijden, toen we ons, veel langer dan de landbouw bestaat, met jagen en verzamelen in leven moesten houden. Het zal evolutionair dus wel van belang zijn geweest. Dat mag ons niet weerhouden er momenteel op ethische gronden afstand van te nemen, nog afgezien van de enorme milieuwinst die het niet-eten van vlees oplevert. Een “deeltijdvegetarisme” is misschien als compromis nog het beste aan te bevelen. Een grootscheeps vegetarisme lijkt me vooralsnog niet haalbaar.

Bont

Dieren houden of bejagen, en zeker vallen of strikken zetten alleen voor hun vacht, is immoreel. Er zijn uitstekende synthetische bontsoorten die nauwelijks van echt te onderscheiden zijn. Bovendien wekt synthetisch bont geen allergieën op, wat bij dierlijke producten nogal eens voorkomt.

Circusdieren, huisdieren en dierentuinen vormen een problematisch onderwerp. Tijgers in een kooi op woonwagenformaat of goudvissen in een kleine kom bieden een jammerlijke aanblik. Een en ander staat te ver af van hun natuurlijke omgeving en leefwijze om nog “diervriendelijk” te kunnen worden genoemd. Dit geldt ook voor konijnen en hamsters in kleine hokken. Wat circusdieren betreft is een wettelijk verbod (in Nederland) in de maak, en er zijn voorbeelden van circussen die zonder dieren bijzonder gevarieerd en boeiend vermaak bieden. Honden en katten zijn een geval apart. Wie goed voor ze zorgt, zo veel mogelijk rekening houdt met hun natuurlijke leefwijze en ze bij ernstig lijden euthanaseert valt weinig te verwijten. Ze zijn trouwens al duizenden jaren gedomesticeerd, wat helaas in een aantal gevallen tot gedoe met “raszuiverheid” leidt en ook tot doorfokken tot er een dier ontstaat dat ernstig lijdt onder aangeboren afwijkingen. De invoer van exoten (apen, wasberen, papegaaien, slangen, leguanen e.a.) zou verboden moeten worden. De misstanden die dit met zich meebrengt zijn bijna dagelijks in de krant te lezen en anders stelt men zich maar eens in verbinding met Stichting AAP in Almere, die zich inzet voor de opvang van uitheemse dieren die voor Nederlanders hun charme verloren hebben (“te lastig”). Ja, wat wil je als een wasbeertje al je snoeren doorknaagt. Dierentuinen zijn een vrij recent verschijnsel (19de eeuw) dat in de Westerse wereld ontstaan is en “tot lering en vermaak” van het grote publiek dient, maar ook voor wetenschappelijk onderzoek en in sommige gevallen voor het behoud van met uitsterven bedreigde diersoorten. Ouderwetse dierentuinen bieden een treurige aanblik. Gekooide dieren in te kleine verblijven zonder enige afleiding, vaak zonder noodzaak in hun eentje, wel voldoende gevoed. Moderne dierentuinen zijn veel ruimer opgezet en hebben soms verblijven die de natuurlijke omstandigheden benaderen (“safariparken”). Dan nog blijft de vraag of wij dieren in gevangenschap mogen houden, al zijn dierentuinen als bron van kennis en educatie onovertroffen en hangt soms het voortbestaan van een soort van ze af.

Vermaak

Vermaak ten koste van dieren is waarschijnlijk zo oud als de mensheid. In de Westerse overlevering gaan de oudst bekende verhalen op dit punt over gladiatorenspelen met wilde dieren bij de Romeinen. In de eerste eeuwen van onze jaartelling waren daar ook hongerige leeuwen bij die wel een smakelijk hapje christen lustten. (“*Christiani ad leones*”, “Gooi de christenen voor de leeuwen”) zou keizer Nero (54-68) hebben gezegd.

Uit recenter tijden kennen we zaken als de stierengevechten uit Spanje en Portugal, het jaarlijkse “feest” in Pamplona (Spanje) waarbij stieren door de straten van de stad worden gejaagd, voorts hanen- en hondengevechten, palingtrekken (na een verbod van dit wrede volksvermaak brak in 1886 in de Amsterdamse Jordaan een volksoproer uit, het Palingoproer), katknuppelen en zo meer. Pogingen vanuit het Europese Parlement om stierengevechten in de EU-lidstaten te verbieden zijn gestrand

feest in Pamplona

omdat het een “culturele traditie” zou betreffen! Ietwat marginaal, maar daarom niet minder belangrijk, zijn enkele moderne kunstenaars die gemeend hebben levende dieren in hun kunstwerken te moeten verwerken. Dit soort idioten moet gecorrigeerd worden, evenals de kongsi van galerieën, recensenten, musea en verzamelaars/beleggers die tegenwoordig bepalen wat kunst is en wat niet.

Paarden vormen een categorie apart. Na door de mens al lang geleden getemd te zijn, zijn zij op velerlei gebied ingezet, waarschijnlijk al vanaf het begin van de landbouw (plm. 10.000 jaar v.o.j.): als trekdieren om het land te bewerken, voor strijdwagens, voor bereden oorlogvoering, om karren en koetsen en tenslotte de paardentram te trekken. Tegenwoordig is er naast paardrijden, paardenrennen en dressuur in circussen voor deze “edele dieren” nauwelijks emplooi meer. Mits ze goed behandeld worden is er geen bezwaar tegen deze toepassingen, hoewel berichten uit de draf- en rensport over uitwassen wel eens anders doen vermoeden.

Over *jagen en hengelen als zogenaamde sport*, dus zonder duidelijk nut van vleesopbrengst of absoluut noodzakelijk afschot, kunnen we kort zijn: hier is alleen een verbod op zijn plaats. Helaas

kunnen we dat hoogstens in Nederland en niet in andere landen bereiken. In ons land hebben een kleine 30.000 mensen een jachttakte en een jachtgeweer en is de jacht op veel voorkomende diersoorten een deel van het jaar toegestaan. Over de ellende van aangeschoten dieren of het doden van zogende vrouwtjes en vogels met nestjongen hoeven we hier niet uit te weiden. De haat tegen bijvoorbeeld vossen en roofvogels ("ze doden zangvogels", ja, mogen ze misschien?) is voor een enigszins rationeel denkend mens onbegrijpelijk. Onlangs is door Marianne Thieme van de Partij voor de Dieren een wetsvoorstel ingediend om de Flora- en Faunawet in die zin te wijzigen dat de zogenaamde plezierjacht verboden wordt. Laten we hopen dat dit voorstel in de Tweede en Eerste Kamer een meerderheid haalt.

Proefdieren

Proefdieren voor wetenschappelijk onderzoek zijn helaas in bepaalde, strikt omschreven gevallen noodzakelijk en zullen dat nog wel enige tijd blijven. In het algemeen is het zaak het gebruik van dieren in laboratoria zo veel mogelijk te beperken en te vervangen door technieken als weefsel- en celkweek. Van dit laatste is het moderne stamcelonderzoek een goed voorbeeld. Goede leefomstandigheden en voorkómen van lijden zijn al het minste dat voor proefdieren verwacht mag worden. Daarnaast kunnen en moeten de enorme aantallen dieren die jaarlijks worden "verbruikt" tot een fractie hiervan worden teruggebracht. Dus: zo min mogelijk en indien onvermijdelijk, onder strenge voorwaarden met betrekking tot dierenwelzijn.

In laatste instantie zijn er situaties waarin het *menselijk belang* overweegt. Er zullen weinigen zijn die het opnemen voor de malariaparasiet, voor vlooiën, luizen, mijten, teken, ingewandswormen en zo meer. Ook vinden wij bestrijding nodig van ratten en muizen die onze voorraden opeten, van insecten die schadelijk zijn voor gewassen en oogsten, van vliegen en muggen die ziekten overbrengen, van muskusratten die onze dijken ondergraven. In al deze gevallen is het zinvol die aantallen te verminderen door biologische methoden, zoals onvruchtbaar maken en de aanvoer van natuurlijke vijanden. Die zijn zeker zo effectief en ze maken de toepassing van vele tonnen toxische stoffen die slecht zijn voor het milieu, overbodig.

De omgang met dieren stelt ons voortdurend voor velerlei vragen. Alleen met rede, compassie en ethische richtlijnen kunnen ze worden opgelost.

Veganisme als panacee

Gezond leven met compassie

FLORIS VAN DEN BERG (1973) filosoof, bestuurslid van De Vrije Gedachte en Executive Director van de seculier humanistische denk tank Center for Inquiry Low Countries

Veganisme is een panacee voor tal van morele en medische problemen. Iedereen heeft het over gezondheid, maar allemaal negeren we de Chinese olifant in de kamer: een groot deel van de gezondheidsproblemen wordt veroorzaakt door een dieet met dierlijke producten! Een groot onderzoek in onder meer China, waarbij tot in detail voeding en gezondheid werd vergeleken in tal van dorpen waar mensen verschillende diëten hebben, laat zien dat een plantaardig dieet leidt tot een betere gezondheid en een langer leven. Ik ben veganist vanwege morele principes: voor dieren, milieu en mensen. In zijn boek *Vegan. The New Ethics of Eating* kiest Erik Marcus voor een andere benadering. Hij begint met een uitgebreide en gedetailleerde samenvatting van medische onderzoeken naar voeding en met name naar het verschil tussen plantaardige voeding en een voedingspatroon met veel dierlijke producten (i.c. vlees, eieren en zuivel). Volgens de Amerikaanse Surgeon General C. Everett Koop sterft 70% van alle Amerikanen ten gevolge van aandoeningen die verband houden met hun dieet! Het standaard Amerikaanse dieet bevat veel vlees, eieren en zuivel. Tal van medische problemen lossen op van als sneeuw voor de zon als er wordt overgestapt naar een geheel plantaardig dieet: *'Strong evidence shows that a low-fat vegan diet can practically eliminate the possibility of having a heart attack. Not only that, such a diet dramatically reduces cancer risk and can add years to your life. A vegan diet can also help you to reach and maintain your ideal weight, as well as providing a foundation for lasting health and greater energy.'* (p. X). Een plantaardig dieet is

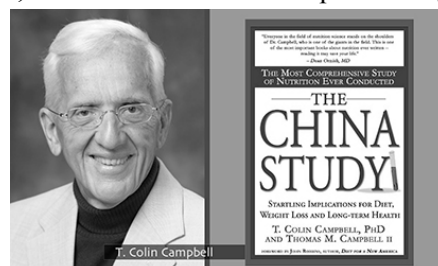
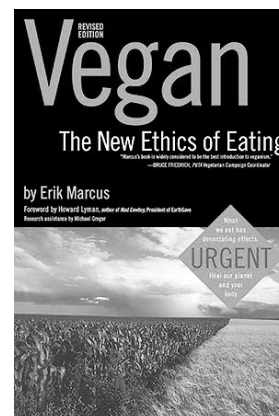
goed voor hart en bloedvaten. Het risico op kanker neemt enorm af. De kans op overgewicht neemt af. Veganisme is het ideale dieet voor een slank postuur, zonder de ballast van dode dieren meer mee te hoeven torsen. Zuivelconsumptie, in tegenstelling tot wat de algemene opvatting is, *verhoogt* het risico op botontkalking! Een groot deel van de mensen kan geen melk verteren, wat leidt tot allerlei medische klachten, die door artsen doorgaans niet worden gekoppeld aan de zuivelconsumptie. Een plantaardig dieet, dus ook zonder zuivel en eieren, bevat nauwelijks cholesterol. Hoeveel mensen slikken er niet cholesterol-verlagers, terwijl een plantaardig dieet de oplossing is? *'Our hip fracture rates are among the highest in the world. And yet we are also one of the highest dairy consumers in the world.'* (p. 61) Het is een mythe, of beter gezegd leugen, dat je van zuivel sterke botten krijgt. Onderzoek wijst uit dat het niet zo is. Door de grote lobby van de zuivelindustrie is de algemene opinie, ook onder artsen en diëtisten, dat melk goed is voor elk. Zoönosen, ziektes die van dier op mens kunnen overspringen, zoals de vogelgriep, de varkenspest en de gekke koeienziekte, vormen een reëel gevaar voor de volksgezondheid en er bestaat een kans op een uitbraak van een epidemie. Er worden dure maatregelen genomen, onderzoek verricht en gezocht naar vaccins die dan ook in miljoenen moeten klaar liggen in het geval van een epidemie. Een simpele oplossing voor een ingewikkeld probleem en groot gevaar voor de volksgezondheid is een veganistisch dieet en een dierloze landbouw. Helaas is het niet voldoende om zelf veganist te zijn terwijl anderen doorgaan met het kadaverbacchanaal, want ook als veganist kun je ten ondergaan aan een epidemie, ook al was je geen deel van het probleem.

Een vraag die mij blijft is: waarom zijn de voordelen van een veganistisch dieet niet algemeen bekend? Waarom meent bijna iedereen inclusief de artsen en diëtisten dat dierlijke producten noodzakelijk zijn voor een gezond dieet? De algemene opinie is dat vlees noodzakelijk is voor proteïne en zuivel voor calcium. Toen ik overstapte op een veganistisch dieet, meende ik dat een veganistisch dieet zeker zo gezond was als een dieet met dierlijke producten. Wat ik niet beseftte was dat een plantaardig dieet veel gezonder is! Ik ondervind het aan den lijve: ik voel me fit en energiek. Ook mijn vrouw voelt zich fitter dan ooit en is begonnen met hardlopen. Zo komen we in een positieve spiraal terecht van gezond eten, bewegen en dingen ondernemen. Lusteloosheid en moeheid zijn verleden tijd. Het is dus niet alleen dat op de lange termijn de risico's op hart en vaatziekten, diabetes en verschillende vormen van kanker beduidend minder groot zijn, maar het effect van een plantaardig dieet is direct merkbaar aan hoe je je voelt.

Een van de belangrijkste studies naar het verband tussen voeding en gezondheid is het zogenaamde China-Cornell-Oxford Project, waar het begin van dit artikel aan refereert. Het was een groot onderzoek in China dat in 1983 van start ging en ruim twintig jaar duurde. Het was een samenwerkingsproject tussen de Chinese Academy of Preventive Medicine, Cornell University en University of Oxford. De uitkomst van het onderzoek, gepubliceerd voor een breder publiek als *The China Study* door Collin Campbell, is dat een veganistisch dieet de kansen op een betere gezondheid en langer leven doen toenemen.

Erik Marcus schrijft dat over zijn transitie naar een plantaardig dieet: *'I wasn't very happy with a world in which a healthy diet required that we brutalize animals.'* (p. 188) Dat is wat mij vaak frappeert. Veel mensen menen dat gezondheid (wat dus niet zo blijkt te zijn) prevaleert boven de belangen van dieren. *'I can't say the idea of changing my diet excited me. It sounded like work and also like I was going to have to join some weird club or cult.'* (p. 188) Marcus maakt een morele keuze: *'As I thought about how I wanted to live my life, I realized that one of my priorities was to cause as little suffering as possible. I realized that if I wanted to prevent more suffering than I created, I had to stop eating animals.'* (p. 188)

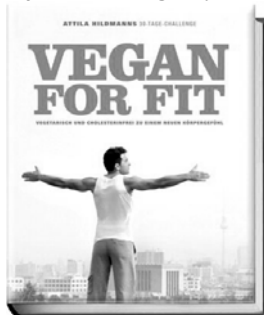
De documentairefilm *Forks over Knives* (2011) van Lee Fulkerson heeft eenzelfde benadering als het boek van Erik Marcus. In de film staat het werk van twee wetenschappers centraal: de voedings-specialist T. Colin Campbell en de hartchirurg Caldwell B. Esselstyn. Tussen uitleg over het onderzoek van Campbell en collega's van *The China Study* door maak je kennis met een aantal

Amerikanen die vanwege gezondheidsproblemen overstappen op een geheel plantaardig dieet. Het is ongelofelijk te zien hoe deze mensen in enkele weken vooruit gaan in gezondheid: ze vallen af, voelen zich beter, hun cholesterolgehalte is enorm gedaald, de hoge bloeddruk verminderd en doordat ze zich fitter voelen zijn ze meer gaan bewegen. Campbell merkt in de film op dat er enorm op de kosten voor de gezondheidszorg bespaard kan worden als mensen over zouden gaan op een plantaardig dieet. Hartchirurg Esselstyn betoogt dat de medische zorg anno nu is gericht op symptoombestrijding, door middel van pillen en operaties, zoals hartoperaties. De farmaceutische industrie en het medische circuit hebben geen belang bij gezonde mensen, maar juist behoefte aan chronisch zieke mensen die afhankelijk zijn van medische ingrepen en medicatie. Daarmee wordt de oorzaak echter niet weggenomen. Statistieken laten zien dat er een grote mate van samenhang is tussen de toename van de consumptie van dierlijke producten en een toename van zogenaamde welvaartsziektes. Nu het wetenschappelijk bewijs voor deze causale relatie er is, is het vreemd dat overheidsinstanties een plantaardig dieet niet aanbevelen en reguleren. De kink in de kabel zijn de machtige lobby-organisaties en het gemakzucht van mensen. In een artikel schrijven Campbell en Esselstyn: *'Who will protect the public? Not our government: The U.S. Department of Agriculture's nutrition pyramid is laden with food that will guarantee millions will suffer ill health. Not the American Dietetic Association, which is controlled by food corporations. Not the insurance industry, which profits by selling plans to the sick. Not the pharmaceutical industry, which pockets billions from chronic illnesses. And not the medical profession, in which doctors and nurses receive virtually no training in nutrition or behavioral modification, and are handsomely rewarded for administering drugs and employing technical expertise.'*¹

Vegan lifestyle

Wat kan helpen is dat er rolmodellen en voorbeelden zijn over wat een veganistische levensstijl inhoudt. Een voorbeeld hiervan is de Duitse natuurkundestudent Attila Hildmann, die veganistische kookboeken maakt gecombineerd met een fitnessprogramma. Hij is zelf een voorbeeld van hoe radicaal de transformatie kan zijn. Van een vadsige student ontpopt hij zich tot een gespierde atleet. Zijn boek *Vegan for Fit* is een kookboek met eenvoudige gerechten voor de hele dag en tevens is het

een fitness/dieet programma van 30 dagen waarbij een plantaardig dieet wordt gecombineerd met een gestructureerd fitness-programma. Ook is het een lifestyle-boek, over hoe een *trendy green vegan urban life style* eruit kan zien. Er staan foto's in van Attila die hardloopt of fietst op zijn MTB door Berlijn en oefeningen doet in parken waarbij hij kinderspeeltoestellen gebruikt als fitnessapparaten. In het boek staan voorbeelden van mensen, met foto voor en na, die de *Vegan for Fit Challenge* zijn aangegaan. Hildmann geeft een nieuwe draai aan veganisme door het trendy en sexy te maken en het gezondheidsaspect van een plantaardig dieet te benadrukken. Hildmann merkt op: *'Wir alle sind in ein System hineingeboren, in dem es normal erscheint,*

dass einige von uns übergewichtig sind oder an ernährungsbedingten Krankheiten leiden. Und dass wir selbst ein paar Kilos zuviel haben, erscheint uns ebenfalls normal – sogar wenn wir uns bereits unwohl fühlen.' (p. 8). Attila Hildmann appelleert aan mode en life style. Er zijn meer boeken die deze life style benadering hebben, bijvoorbeeld de kookboeken van Lisette Kreischer, zoals *NonFish*a*Li*Cious. Het visvervangende kookboek*, waarbij ze werkt met visvervangers, zoals zeewier, om de typische vissmaak te creëren. *Veggie in pumps. Gids voor een ecofabulous leven*² roept een ander beeld op dan het geijkte 'geitenwollensokken idealisme'. Er is een *Vegan for Dummies* en een *Complete Idiot's Guide to Plant Based Nutrition*. Kortom, zo wordt veganisme iets waar je graag bij wilt horen.

Collin Campbell concludeert in *The China Study*: *'We have reached a point in our history where our bad habits can no longer be tolerated. We, as a society, are on the edge of a great precipice: we can fall to sickness, poverty and degradation, or we can embrace health, longevity and bounty.'* (p. 350).

Wat is er nog meer nodig voor mensen beseffen dat veganisme een panacee is voor tal van morele en medische problemen?

¹ http://www.huffingtonpost.com/t-colin-campbell/forks-over-knives-how-a-p_b_861672.html.

² Ook van Lisette Kreischer, met Merel van der Lange.

De morele cirkel van de mens

Commentaar op het ‘ecohumanisme’ van Floris van den Berg

FONS TEL (1941, Haarlem) Autodidactisch vrijdenker

Het is nog steeds de hyperbolische naïviteit van de mens om zichzelf te poneren als zin en waardemaatstaf van de dingen...
(Friedrich Nietzsche, Nachlass 11)

In ‘Ecohumanisme – Dieren, toekomstige generaties en milieu’ (De Vrijdenker, maart 2013) constateert Floris van den Berg dat het humanisme hardnekkig antropocentrisch is en zich weinig inlaat met de ecologische crisis. Volgens hem is dit antropocentrisme een vorm van discriminatie, speciesisme genaamd, dat in ethisch opzicht niet te rechtvaardigen is. Hij werpt de vraag op waarom humanisten over het algemeen de morele cirkel beperken tot alleen mensen, en hij noemt deze beperking uitdrukkelijk een moreel tekort. De vraag naar de verklaring van deze beperking gaat hij niet proberen te beantwoorden. In plaats daarvan gaat hij over tot het zoveel mogelijk uitdijen van de morele cirkel en het oplossen van de blinde vlekken in onze moraal. De vraag of het mogelijk is de morele cirkel van de mens uit te breiden tot niet-menselijke wezens, blijft onbeantwoord.

Antropocentrisme

Kentheoretisch lijkt het mij onmogelijk dat de mens over de grenzen van zijn eigen perceptie heen kan reiken. Hoe hij de wereld om zich heen ook voelt, ziet of duidt, het blijven menselijke gevoelens, inzichten of duidingen. Zelfs wanneer de mens zijn eigen gevoelens, inzichten en duidingen tracht op te heffen door met een zogenoemde wetenschappelijke objectiviteit naar de wereld om zich heen te kijken, blijft deze objectiviteit een menselijk karakter houden. En als het kentheoretisch al onmogelijk is dat de mens over zijn eigen grenzen heen kan reiken, hoe zou hij dan in moreel opzicht buiten zijn eigen cirkel kunnen stappen? De moraal gaat immers in de eerste plaats over gevoelens en belevingen die het menselijke gedrag in een gemeenschap bij ons oproepen, en die gevoelens en belevingen kunnen wij heel moeilijk objectiveren, laat staan transcenderen. Hoe zouden wij de gevoelens en de belevingen van niet-menselijke wezens kunnen betrekken in die van ons, zonder deze antropomorf in te vullen? Wij hebben al de grootste moeite om de gevoelens en belevingen van mensen te begrijpen die buiten onze sociaal-culturele kring staan. Wij trachten hen óf met een cultuurrelativistische visie op afstand te houden, óf met een zogenaamde universalistische duiding in te lijven. Het is dan ook niet voor niets dat Van den Berg de vraag naar de verklaring van het humanistische antropocentrisme niet tracht te beantwoorden.

De onmacht van die beantwoording ligt namelijk in het gegeven dat de mens principieel niet over zijn eigen schaduw heen kan stappen. Zijn perceptie van de wereld blijft altijd menselijk, ook als die perceptie op niet-menselijke wezens is gericht. Om dit een moreel tekort te noemen lijkt mij niet zinnig, daar de ethiek zich per definitie beperkt tot het menselijke gedrag. Er bestaat namelijk geen *wederzijdse* verantwoording tussen de mens en het dier, en waar dit niet het geval is, is er geen moreel verband of morele cirkel. Dit wil niet zeggen dat we dus geen rekening hoeven te houden met het wel en wee van dieren – nee, het wil alleen zeggen dat er principieel geen *ethisch* verband is tussen mens en dier. En als dit verband er niet is, kan onze antropocentrische kijk op de wereld ook geen moreel tekort genoemd worden.

Dat dit zo is kan het best geïllustreerd worden met het ethische maxime dat Van den Berg zelf hanteert. (Zie F. van den Berg, ‘De prioriteit van morele toetsing’, *De Vrijdenker*, december, 2012.) Dit maxime luidt: alles is geoorloofd, zolang je anderen maar geen schade toebrengt. Dit maxime veronderstelt een wederzijdse verantwoording van gedrag: jij schaadt mij niet, ik schaadt jou niet. Waar deze wederzijdse verantwoording er niet is, vervalt dit maxime en is er dus geen moreel verband. Omdat dieren ons niet kunnen schaden (ze doen nu eenmaal wat ze doen, zonder opzet om

de mens te schaden), kunnen zij ook geen kwaad doen in de ethische zin van het woord (hen treft geen schuld) en staan ze dus buiten onze morele cirkel. In relatie tot dieren biedt het niet-schaden-principe geen morele handlingsruimte, laat staan dat daar wetgeving op mogelijk is.

Lijdenaxioma

Volgens Van den Berg kunnen we onze morele cirkel wel degelijk uitbreiden wanneer we bereid zijn het zogeheten lijdenaxioma te hanteren. Dit axioma komt erop neer dat we alle wezens die kunnen lijden opnemen in onze morele cirkel; *sentientisme* noemt hij dit. Daarmee hebben we dan wel het uitgangspunt van onze ethiek, namelijk de reciprociteit, verlaten. Het gaat er niet meer om of wij wederzijds verantwoording afleggen voor ons gedrag – nee, het gaat er hierbij alleen om of iemand kan lijden, en zo ja dat hij moet worden geholpen wanneer hij lijdt. Sentientisme is dus geen moraal in de eigenlijke zin van het woord, maar een gedragscode die mensen met elkaar afspreken in hun relatie tot dieren. Deze gedragscode veronderstelt echter dat wij weten wat lijden is en op grond van die kennis in staat zijn te beoordelen of niet-menselijke wezens kunnen lijden en zo ja, wanneer zij lijden.

Wat zegt Van den Berg daarover? In beide genoemde artikelen gaat hij daar niet nader op in. Het enige wat hij daarover zegt is dat de onderdrukking van dieren in Nederland zeer ernstig is en dat vanuit het perspectief van het dierenwelzijn dieren zich zoveel mogelijk natuurlijk moeten kunnen gedragen. De vraag roept zich hierbij op of dieren in staat zijn deze onderdrukking zodanig te beleven dat ze eronder lijden. Ook moeten we ons afvragen of het lijden van dieren hetzelfde betekent als het lijden van mensen. Ze hebben nu eenmaal een andere natuur dan wij, en die natuur is voor ons moeilijk te doorgronden. Het feit dat wij ons deze vragen moeten stellen en dat niet aan de dieren zelf kunnen vragen, geeft al aan hoe antropocentrisch het lijdenaxioma is. De kans is dan ook groot dat wij ons eigen lijdens-criterium projecteren op het wel en wee van de dieren en op grond daarvan oordelen of en wanneer zij wel of niet lijden. Willen wij elkaar kunnen aanspreken op ons gedrag naar

de dieren op grond van het lijdenaxioma, dan zullen we een zekere overeenstemming moeten vinden in wat we onder lijden verstaan.

Er zijn globaal drie soorten van lijden te onderscheiden, die in elkaar kunnen overgaan en/of tegelijkertijd kunnen worden ervaren: fysiek, psychisch en existentieel lijden. Fysiek lijden kun je kortweg pijn noemen: kiespijn, hoofdpijn, buikpijn, enzovoorts; het hoort bij de biologische afweer en is eigen aan alle vormen van leven. Psychisch lijden kun je definiëren in termen van frustratie en individuatie: geen greep meer hebben op je omgeving, waardoor je uit balans raakt en op jezelf geworpen wordt. Existentieel lijden is het lijden aan het bestaan zelf, waarbij de dood als een verlossing wordt ervaren. Dat dieren pijn kunnen lijden, lijkt me evident. We kunnen dat makkelijk afleiden uit de reacties die ze hebben wanneer ze op enigerlei wijze lijfelijk

beschadigd worden. Om erachter te komen of dieren ook psychisch kunnen lijden, moet je het begrip frustratie nader verklaren.

Wij worden het meest gefrustreerd in ons gedrag wanneer we niet of te weinig kunnen communiceren met soortgenoten; dat wil zeggen wanneer we soortelijk uitgesloten en op onszelf geworpen worden – individuatie dus. Hoe meer geïndividueerd het bestaan is, des te meer dit bestaan wordt getekend door lijden. Deze opvatting van lijden gaat terug tot Boeddha en de oude Grieken (met name Anaximander) en hebben vele filosofen na hen beaamd, onder andere Arthur Schopenhauer. Redelijkerwijs mogen we aannemen (maar het is een antropomorfisme) dat hetzelfde voor dieren geldt en dat zij dus psychisch kunnen lijden wanneer zij van hun soortgenoten uitgesloten worden. Wat betreft het existentieel lijden ga ik ervan uit dat deze vorm van lijden bij dieren niet voorkomt, daar ze zich niet bewust zijn van hun dood.

Psychisch lijden

Wanneer wij deze vormen van lijden nu eens toepassen op de dieren die in hun natuurlijke habitat leven en de huisdieren waarvoor wij de zorg dragen, wat kunnen wij dan daarover zeggen? De eerste categorie dieren zal zeker vele vormen van fysiek lijden kennen die inherent zijn aan het leven, maar bij mijn weten is er van psychisch lijden bij hen

doorgaans geen sprake. Zij kunnen namelijk vrijelijk communiceren met soortgenoten, zodat zij mijns inziens geen frustratie kennen. Maar hoe zit dat met onze huisdieren? Op accidentele gebeurtenissen na zullen de meeste van hen niet fysiek lijden; daar zorgen wij doorgaans goed voor. Maar op het psychische vlak ligt dat beduidend anders. Wanneer we bovengenoemd criterium voor psychisch lijden hanteren, dan kunnen we constateren dat juist die dieren, die ons het meest nabij staan (honden, katten, paarden, siervogels en dergelijke) het meest gebukt gaan onder psychisch lijden. Zij leven namelijk het meest onder het soortvreemde regime dat de mensen ze opleggen, en zijn het meest vervreemd van hun natuurlijke habitat en gedrag. Vooral paarden lijden zwaar onder de disciplinaire knoet van de mens, wat men dressuur noemt. Maar ook honden en katten worden door hun intensief contact met de mensen onderworpen aan psychisch lijden. Dit uit zich in stressverschijnselen, depressiviteit, valsheid en de vele welvaartsziekten die ook bij de mens bekend zijn. In het algemeen kun je zeggen dat hoe intensiever (dat wil zeggen individueler) het contact van het huisdier met de mens is, des te ontvanke-lijker het is voor psychisch lijden door de individuatie van zijn bestaan.

Hierover hoor je niet veel van dierenvrienden, daar zij vaak zelf huisdieren houden en hun sentientisme veelal gebaseerd is op de verhouding met hun huisdieren. Die verhouding wordt sterk bepaald door een personificatie (lees: individuatie) van het dier. Het huisdier is een maatje, een huisvriend waar je een persoonlijke relatie mee hebt en dat tot vervulling laat komen waar de moderne westerse mens een tekort aan heeft, namelijk aandacht, warmte, aanwezigheid en dergelijke. In die verhouding staan de menselijke behoeften centraal, niet de natuurlijke behoeften van het dier. Die verhouding is dan ook sterk antropocentrisch, om niet te zeggen egocentrisch gekleurd. Dit alles wordt echter met een saus van diervriendelijkheid bedekt, want ze worden toch goed verzorgd? Het is wat mij betreft doorgaans 'het sentientisme van de gouden kooi'.

Maar hoe zit het nu met de dieren die als productiedieren in de bio-industrie worden gehouden? Deze dieren ondergaan niet veel

fysiek lijden, als we dit tenminste afzetten tegen het lijden van de in het wild levende dieren. Volgens vele zogenaamde dierenvrienden lijden deze dieren echter extreem onder het productieregime waarin zij leven en moet je dit lijden psychisch noemen. Wanneer we echter het criterium van psychisch lijden op hen toepassen, namelijk de mate van communicatie met en de uitsluiting van soortgenoten die tot frustratie leiden, dan moeten we volgens mij concluderen dat dit soort van lijden feitelijk wel meevalt. Als er één soort dier is dat kan communiceren met soortgenoten en er niet geïsoleerd van leeft, dan is het wel het vee. Zeker, er zijn omstandigheden waarin deze dieren wel geïsoleerd leven van hun soortgenoten, zoals de legbatterijen, de kalfkisten, de paardenboxen, of dat ze te dicht op elkaar leven. Op de paardenboxen na zijn de meeste van deze productiewijzen gelukkig verleden tijd. Maar lijden zij dan niet onder de kunstmatige leefruimte waarin ze verkeren en de productie die ze moeten leveren? Door de eeuwenlange selectie en fokmethodes zijn deze dieren zodanig epigenetisch gemodificeerd dat voor hun beleving deze kunstmatige leefruimte en productie als een tweede natuur bij hen hoort, zoals de cultuur als een tweede natuur bij de mens hoort. Zij kennen niets anders en in hun communicatie met

soortgenoten worden ze daarin bevestigd. Ook de beschaafde mens hoor je niet klagen over het feit dat hij niet meer in grotten huist en met stenen bijlen gooit, maar in huizen woont en voor de computer zit.

Sentimentalisme

Maar is er dan niets mis met de bio-industrie en haar ecologische voetafdruk? Zeker, er is veel mis met die industrie, maar wat er mis aan is ligt niet zozeer op het vlak van het dierenwelzijn (hoewel dat waarschijnlijk altijd beter kan), maar op het vlak van de menselijke consumptie en perceptie, en uiteindelijk op het vlak van de menselijke overleving. Het is duidelijk dat wij, en met name in het Westen, te veel en te goedkoop vlees eten, waardoor de bio-industrie blijft zoeken naar nog efficiëntere methoden om vlees te produceren. Ze gebruikt daarvoor wetenschappelijk getoetste observaties en procedures die passen in een scientistisch wereldbeeld, wat zeggen wil dat zowel het dier als de consument als (econo-

misch) object beschouwd wordt. Dit zorgt ervoor dat enerzijds de welvaartsziekten toenemen, anderzijds de ecologische voetafdruk van de bio-industrie desastreuzer wordt. Om dit mechanisme te doorbreken zal de perceptie van de consument moeten veranderen willen wij ook voor de toekomst een leefbare aarde behouden. Die perceptie wordt in sterke mate bepaald door de urbane mentaliteit van de consument met als belangrijkste component de tweedeling van stad en land, of van cultuur en natuur. Door deze tweedeling ziet het grootste deel van de urbane consumenten de productiewijze van de bio-industrie niet of wil hem niet zien, en let het alleen op de prijs en de uiterlijke kwaliteit van de producten. Het kritische deel van de urbane consumenten let wel op die productiewijze, maar met een perceptie van dieren en leefomgeving die gevormd is door hun relatie met huisdieren en ‘de vrije natuur’. Die perceptie zou ik niet, zoals Van den Berg dat doet, sentimentistisch maar sentimentalistisch willen noemen. Martin Drenthen (natuur- en milieufilosoof in Nijmegen) zegt daarover: “Dierenbeschermers verpersoonlijken de dieren en romantiseren de natuur. Dierenbeschermers staan veelal tegenover natuurbeschermers; ze stellen de gezondheid of het lijden van het individuele dier centraal, terwijl natuurbeschermers denken

vanuit de gezondheid van populaties.” (*De Volkskrant*, 16-03-13)

Deze perceptie van dierenbeschermers (die veelal stadsmensen zijn) geeft aan hoe ver ze afstaan van het dier en van de natuur. Ze projecteren hun eigen wel en wee op dat van het dier, maar ze zien niet dat ze met die projectie het typisch dierlijke ontkennen of negeren. Om niet in de valkuil van dit moralistische antropocentrisme te trappen, lijkt het mij beter de perceptie van de natuurbeschermers over te nemen. Deze perceptie gaat niet uit van een moralistische, maar van een meer pragmatische visie. Wij kunnen dieren slechts enigszins begrijpen vanuit hun groepsgedrag en op basis daarvan beoordelen of zij gezond zijn en wel of niet lijden. Voor de dieren van de bio-industrie moet dan ook gelden dat zij als groep gezond zijn en zo min mogelijk leed ondergaan. Wat daarbij als gezond en als lijden moet worden beschouwd, is met de door mij genoemde criteria van lijden redelijk te kwalificeren. Tegelijkertijd zullen we ons eigen consumptieve gedrag kritisch ter discussie moeten stellen – niet op grond van een vals sentimentalisme, maar vanuit een oprecht humanisme waarin het welzijn van de mens centraal blijft staan. Dit welzijn is nooit los te koppelen van het welzijn van dieren, maar de criteria ervan kunnen we niet zonder meer projecteren op de dieren.

Boeken

We zijn er, maar weten niet waarom!

Vanuit het perspectief dat de mens een grapje van de natuur is, maar dat je je daarom nog niet dood hoeft te lachen, wil ik drie onlangs gelezen boeken aanbevelen.

Het eerste boek is: ‘Plato en zijn kornuiten – De filosofie in honderd-en-een grappen’. Het tweede ‘Heidegger en het hangbuikzwijn aan de hemelpoort – humor over dood en leven’. Beide zijn geschreven door de Amerikaanse “wijsgerigen” Thomas Cathcart & Daniel Klein. Het derde boek is van Theodoor Holman: ‘De grootste goochelaarstruc aller tijden’.

Al deze drie boeken verheerlijken terecht “het leven *an sich und für sich*”, kortom een gezond pragmatisme, en aanbidden niet een of ander “-isme”, maar proberen er op lange en korte termijn het beste van te maken. Als je niets te zeggen hebt, kun je kort zijn – kwantiteit verbergt kwaliteit.

anderS B.rouwer bijgenaamd Sander Brr

Notities van een lezer (5)

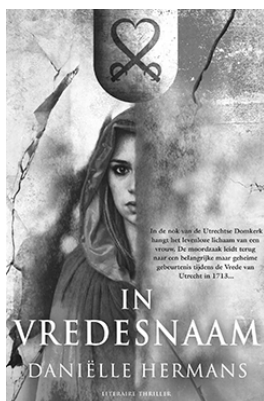

BERT GASENBEEK (1953) is onderzoeker geschiedenis van het humanisme aan de Universiteit voor Humanistiek en directeur van het Humanistisch Historisch Centrum.

De auteur op Boa Vista

Op een maandagochtend in februari op weg naar mijn werk overviel me het gevoel van een diepe treurnis over het koude weer en vooral bij het vooruitzicht dat dat nog een tijd zo zou aanhouden. In overleg met mijn vrouw besloten we om zo snel mogelijk de zon op te zoeken. En zo belandden wij half maart op Boa Vista... met zomerkleding en natuurlijk met veel boeken. Niet de boeken die ik zou moeten lezen – bijvoorbeeld voor deze rubriek de beloofde boeken over de Verlichting – maar boeken die mij ‘aanlokten’.

Een van die boeken was het boek dat op de foto op de stoel ligt: *In Vredesnaam*, geschreven door Daniëlle Hermans (Bruna, € 17,95). Het zou een literaire thriller zijn die zich afspeelt in hartje Utrecht, een paar honderd meter van mijn kantoor bij de Universiteit voor Humanistiek. De flap wekte mijn belangstelling in de boekhandel: ‘In de nok van de Utrechtse Domkerk hangt het levenloze lichaam van een vrouw. De moordzaak leidt terug naar een belangrijke maar geheime gebeurtenis tijdens de Vrede van Utrecht in 1713...’ Ik verwachtte een spannend verhaal tegen de historische achtergrond van de Vrede van Utrecht. Helaas viel het boek me zwaar tegen. Zowel de personages, het plot met een erg gezocht feministisch thema over de macht van vrouwen, als de dialogen vond ik niet sterk. De historische inzetjes die de context van de geschiedenis aanbrengen, waren voor mij het meest lezenswaard, echter te mager; niet aanbevolen dus! Er verschijnen inmiddels veel andere goede boeken over deze historische belangrijke gebeurtenis van Utrecht. Op mijn lange ‘verlanglijstje’ bij Bol.com staan inmiddels de volgende boeken: *Vrijdenkers, vorsten en slaven; een nieuwe blik op de Vrede van Utrecht* van Daan Bronkhorst en *Amoureuze en pikante geschiedenis van het congres en de stad Utrecht* onder redactie van Erik Tigelaar.

* *
*

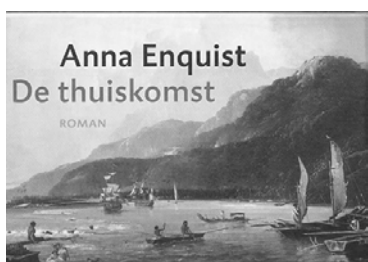
Een ander boek dat ik daar las was *Niets te vrezen* van Julian Barnes (Atlas, 2008, € 15,—). In mijn vorige Notities schreef ik dat ik het besteld had en dat de eerste merkwaardige zin zou luiden ‘Ik geloof niet in God, maar ik mis Hem’. Welnu in meerdere opzichten is het een zeer apart boek. Thematisch lijkt het boek te gaan over (alweer) het geheugen, ouder worden en de dood; maar het is veel meer. Het gaat bijvoorbeeld ook over het niet-bestaan van God: ‘Dat ik me op mijn twintigste atheïst noemde en op mijn vijftigste en zestigste agnost komt niet doordat ik in de tussentijd meer kennis heb opgedaan. Ik ben me alleen meer bewust geworden van mijn onwetendheid.’ En het boek bevat verder een ideeënuitswisseling van de hoofdpersoon (lees Barnes) met zijn broer – een bekende filosoof – waarbij de familiegeschiedenis vanuit twee tegengestelde perspectieven waargenomen en verteld wordt. Maar het gaat ook over de Franse schrijver Jules Renard, en natuurlijk over de dood. De rode draad in dit boek vormt zijn onderzoek naar de betekenis of betekenisloosheid van de dood. Hoewel ikzelf wel leef

met bezorgdheid voor eventueel onnodig lijden, de dood boezemt daarentegen mij geen angst in. Want was het niet Epicurus die zei: als wij er zijn is de dood er niet, en als de dood er is zijn wij er niet. Echter, ik bleef wel steeds haken aan de door Barnes opgeroepen vragen zoals: bestaat er een waardig sterven? Hoe geef je vorm aan je uitvaart? Zou je staande voor de dood toch nog overmand worden door angst? Hoe neem je afscheid van je geliefden? En vooral het inzicht ‘... scherper onder ogen te zien dat we gedoemd zijn te leven met het besef dat we het onvermijdelijke nooit echt zullen begrijpen,’ zoals de Spaanse filosoof Savater het verwoordt in zijn prachtige boek *Lof der godloosheid* (2010). Al met al geen opwekkende lectuur tijdens de vakantie, maar Barnes schrijft altijd met zo’n grote eruditie en met die typische Engelse humor waarbij ik altijd licht moet glimlachen. En waarom mist Barnes God eigenlijk? Omdat met God te onderhandelen valt, maar met de Dood niet... Las zojuist nog dat zijn laatste boek ondermeer gaat over het overlijden van zijn vrouw en zijn bedwongen neiging tot zelfdoding. Dat boek laat ik voorlopig toch maar even liggen.

* *
*

Ik zie mezelf niet zo snel met een E-reader boeken lezen, maar ik had ook de nodige aarzeling bij het

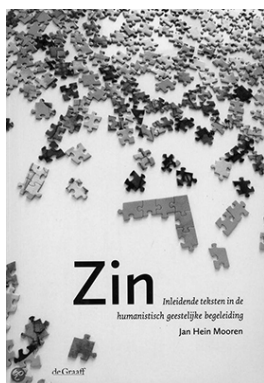
fenomeen ‘dwarsligger’. Een dwarsligger is een compleet boek in een zeer handzaam formaat en het weegt zeer weinig dankzij het flinterdunne doch sterke papier. Er zijn al meer dan 170 ‘dwarsliggers’ verschenen, en zeker niet de minste titels! Zo kun je Dante, en de *Max Havelaar* lezen. Mijn vrouw had van Anne Enquist de roman *De thuiskomst* (2005) meegenomen; het is eigenlijk literaire non-fictie, gelet op de inhoud van het boek en de geraadpleegde boeken. Het is een uitstekend geschreven verhaal over de gevoelens

van Elizabeth Batts, de vrouw van de wereldberoemde ontdekkingsreiziger James Cook (1728-1779). Cook was een Britse zeevaarder én cartograaf die op zijn derde grote ontdekkingsreis stierf in gevecht met de bewoners van Hawaï. Die ontdekkingsreizen en vooral de reisboeken hebben de Verlichting een belangrijke impuls gegeven door de christelijke hegemonie aan te vechten door te laten zien dat er elders waardevolle culturen bestonden die niet christelijk waren. Zoals gezegd gaat het boek over het harde leven dat vrouwen van zeevaarders hadden, vooral de grote onzekerheid of de schepen weer veilig thuiskwamen was een permanente zorg. Elizabeth toont zich in deze roman als een krachtige persoonlijkheid – zo moest ze niets hebben van de dominees die haar wilden troosten met het verlies van haar man en haar zes kinderen omdat god ze uitverkoren zou hebben. Ze stierf op 93-jarige leeftijd helemaal alleen zonder kinderen en zonder man.

Aanbevolen dus om mee te nemen in de binnenzak van een colbertje...

* *
*

Veel vrijdenkers hebben weinig op met, ja, zijn vaak allergisch voor zaken als levensbeschouwing,

zingeving, zin en betekenis geven. Zij zijn vaak alleen lid van DVG en niet ook van het Humanistisch Verbond, zoals ikzelf. Ze vinden het vrijdenken dan ook geen levensbeschouwing, maar de manier om de werkelijkheid door middel van rationeel denken te onderzoeken, zonder dogmatische of ideologische vooroordelen. Voor mij zit daar toch een impliciete levensbeschouwing achter, want in het vrijdenken gaat men ook uit van een mensen wereldbeeld, en zijn er maatschappelijke doelstellingen als de scheiding tussen kerk en staat, de vrijheid van expressie. Welnu, voor hen die toch nog eens de moeite willen nemen om zich met zaken als zingeving en levensbeschouwing bezig te willen houden, kan ik het zojuist verschenen boek *Zin* van Jan Hein Mooren zeer aanbevelen (Uitgeverij De Graaff, € 24,50). In dat boek zijn van de psycholoog Mooren teksten opgenomen ter

gelegenheid van zijn afscheid van de Universiteit voor Humanistiek. Hoewel de teksten volgens de ondertitel gaan over humanistisch geestelijke begeleiding, is er erg veel meer op te steken van zaken waar iedereen zich mee bezig houdt. Zin, en de behoefte daaraan, is toch datgene wat mensen drijft; onze denkbeelden, leefstijlen, relaties en creativiteit zijn daarbij belangrijke bronnen. Daarbij gaat

Mooren op een erudiete en begrijpelijke wijze in op thema's als wijsheid, verdriet en troost, seksualiteit, utopieën en morele erosie. Zonder dat het er uitdrukkelijk over gaat, komen daarbij thema's als humanisme, zingeving en levensbeschouwing duidelijk aan de orde. Zeer aanbevolen.

* *
*

Op de valreep van de deadline voor het inleveren van deze Notities ontving ik uit handen van Petra, de

dochter van de Piet Spigt, het eerste exemplaar van *P. Spigt: Notities van een lezer*.

Op de Bonnefooi (uitgeverij Tiem, € 14,95). De lezer van dit blad kent Spigt

ongetwijfeld nog als vrijdenker, humanist, Multatuliaan en publicist. Ik was dan ook zeer verguld met dit eerste exemplaar! Tenslotte was het Piet Spigt en zijn Notities van een lezer die in het blad *Rekenschap* verschenen, die mij bij het humanisme en vrijdenken brachten. Ik las als begin twintiger met veel bewondering zijn Notities die een neerslag vormden van zijn lezen. Want hij was, evenals ik zelf in die tijd, een hartstochtelijk lezer – een akelig hartstochtelijk lezer, zoals hij zelf ooit zei. Dit boek, samengesteld door Cok de Zwart bevat naast een mooi en informatief portret van deze 'keurige rebel' en 'humanist onder de vrijdenkers en vrijdenker onder de humanisten', ook een selectie van een ruime vijftig Notities die Spigt schreef in het blad *De Florijn*, het personeelsblad van De Nederlandse Bank. Spigt werkte namelijk zijn hele arbeidzame leven bij deze bank. In deze selectie passeren boekbesprekingen en schrijversportretten de revue, die gelet op de eruditie en literaire smaak van Spigt, nog steeds zeer lezenswaard zijn.

Bijkomstigheid is dat ik me ook nu zeer intensief met Spigt bezig houd, met het oog op een publicatie over hem die ik, met steun van ondermeer De Vrije Gedachte, volgend jaar hoop uit te brengen.

Robert & Edward Skidelsky – Hoeveel is genoeg?

De Bezige Bij, 300 pagina's

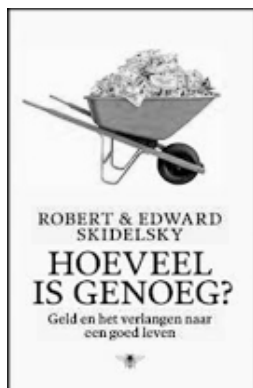

ENNO NUY (1950, Aerdt) is ondernemer en oud-hoofdredacteur De Vrije Gedachte

In rijke én arme samenlevingen komt onverzadigbaarheid voor als rijken het veel breder kunnen laten hangen dan de gemiddelde burger. Je kunt dat verklaren vanuit het Marxisme (onverzadigbaarheid verdwijnt als het kapitalisme wordt overwonnen), vanuit het christendom (de erfzonde) of vanuit de psychologie (we vergelijken onszelf met anderen en zijn ontevreden als anderen het beter hebben).

Het kapitalisme, stellen de Skidelsky's, heeft twee zijden: brenger van materiële verbeteringen wereldwijd, maar ook vervelende menselijke eigenschappen als hebzucht en afgunst op een voetstuk plaatsen.

Economische groei is prima zolang maar de vraag wordt beantwoord waaraan die groei ten goede komt. De basis voor dit boek ligt bij John Maynard Keynes die in 1930 zijn essay *Economic Possibilities for our grandchildren* publiceerde. Keynes ging ervan uit dat de mens binnen een eeuw tijds veel minder zou werken en veel meer vrije tijd zou hebben om zijn leven op een andere wijze invulling te geven. Keynes kwam hier zelf overigens nooit meer op terug maar hij was wel de eerste die zich afvroeg waarvoor rijkdom eigenlijk diende.

De crisis, aldus de Skidelsky's, heeft aan het licht gebracht dat het kapitalisme zoals wij dat nu kennen, ethische en systeemgebreken kent. In ethisch opzicht ervaren wij een samenleving waarin er voor iedereen genoeg is als onrechtvaardig wanneer er in zo'n samenleving grote verschillen tussen arm en rijk ontstaan. Systeemfouten zijn gelegen in de instabiliteit van ons financieel stelsel. Anders gezegd: de geldverdienmachine hapert voortdurend. Er is dus

iets aan de hand.

Met ons groeisyndroom zijn we een tot de ondergang gedoemde beschaving. Groei zou voorbehouden moeten zijn aan samenlevingen met een duidelijke achterstand maar zodra zij die groei hebben verwezenlijkt, komen ook die samenlevingen voor dezelfde problemen te staan als waarmee de rijken van nu worden geconfronteerd.

Ons doel zou gelegen moeten zijn in vrije tijd en niet in arbeid. En wanneer in onze vrije tijd verrichte handelingen uit onszelf voortkomen, wanneer wij dingen doen omdat we er goed in zijn of er plezier aan beleven, dan is dat geen ledigheid maar creativiteit zonder financiële prikkel.

Wij verkeren in een situatie waarin er zeker voor de rijke samenlevingen meer dan genoeg is om het goede leven mogelijk te maken, maar dat doel blijft buiten ons bereik door het blind najagen van economische groei. Zo hebben we nooit genoeg.

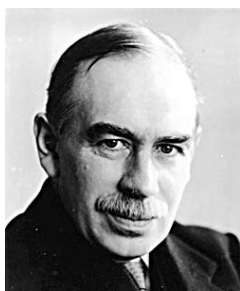
Veel mensen met een laag inkomen werken minder uren dan ze willen en veel rijken werken meer uren dan ze moeten. In de huidige competitieve samenleving, aldus de Skidelsky's, moeten mensen met talent, maar zonder een groot bedrag op de bank, steeds harder werken om de status te bereiken die voorheen moeiteloos werd bekleed door mensen met veel geld op de bank, maar zonder talent. Deze ommekeer in de traditionele relatie tussen werk en inkomen is een sterke aanwijzing dat we niet de kant opgaan van een toekomst zonder werk.

Groei komt pas tot stilstand wanneer mensen niet meer willen dan ze nodig hebben. Keynes nam aan dat die situatie zich vanzelf zou gaan voordoen maar daar heeft hij zich in vergist.

Enkele cijfers die voor zichzelf spreken: in 1970 kreeg een CEO in de VS circa 30 keer zoveel als de gemiddelde werknemer; nu is dat 236 keer zoveel. In de UK gaat het om 81 keer zoveel in plaats van 47 keer zoveel tien jaar geleden. In de VS is het inkomen van de rijkste vijf procent negen keer zo snel gestegen als dat van de armste vijf procent, in de UK vier keer zo snel. Kortom, de rijken bemachtigen een steeds groter deel van het nationale inkomen.

Hoe het ook zij, het kapitalisme heeft onze onverzadigbaarheid flink opgejaagd, aldus de Skidelsky's, door die te bevrijden van traditie en religie, want die hielden ze tot dat moment redelijk binnen de perken. Maar los daarvan speelt het kapitalisme een bepalende rol in onze eindeloze hang naar meer. Adverteren, door een industrieel ooit eens het georganiseerd scheppen van ontevredenheid genoemd, is onderdeel van de concurrentiestrijd om nieuwe markten te ontwikkelen. Maar ook de concurrentie om status is belangrijk geworden. En vergeet niet dat het vrijemarktprincipe helemaal niets moet hebben van 'genoeg'. En doordat wij alles, maar dan ook echt alles uitdrukken in geld, wordt de hang naar geld alleen maar aangewakkerd. De Skidelsky's: "Als cynisme is dat je van alles de prijs weet maar van niets de waarde, dan zijn de financiële centra van de wereld een broedplaats van cynisme".

En hoe het ook zij, Keynes begreep heel goed dat de slechte deugden goed waren en de goede slecht.

John Maynard
Keynes

Met goede deugden kon je geen economische groei produceren, met hebzucht en woekeren wel. Keynes vond het gedogen van die slechte deugden aanvaardbaar, we zouden er immers afstand van doen zodra de overvloed bereikt was. Het klassieke denken over dit thema werd ooit kernachtig samengevat door Macchiavelli: "Uit moed komt rust voort, uit rust gemak, uit gemak wanorde, en uit wanorde ondergang. En omgekeerd komt uit ondergang weer orde voort, uit orde moed en daaruit weer roem en fortuin".

Ging men er lange tijd van uit dat het vergaren van rijkdom slecht was en tot decadentie zou leiden, met de komst van grote (huur)legers die betaald moesten worden, werd het vergaren van kapitaal plotseling een stuk logischer. Vergaren van rijkdom stond opeens gelijk aan het verwerven van macht. En het combineren van macht en rijkdom maakte permanente economische groei mogelijk. Maar Mandeville dichtte in *The Fable of the Bees, or Private Vices, Public Benefits*: 'En Afgunst en IJdelheid / waren ministers van Nijverheid.'

Hume bedacht daarop dat iets waar de samenleving duidelijk van profiteerde, niet slecht kon zijn en de werkelijkheid werd een stuk eenvoudiger te aanvaarden wanneer je 'hebzucht' verving door 'eigenbelang'. En een vriend van Hume, Adam Smith bereidde in zijn *The Wealth of Nations* de weg naar de aanvaardbaarheid, ja zelfs wenselijkheid van 'geld verdienen'. Alexander Pope dichtte: "God en de Natuur schiepen het algemene kader / En vroegen eigenliefde en normbesef om met elkaar samen te vallen." Spaarzaamheid werd het motief, aangedreven door eigenbelang. Het geven van

aalmoezen bevordert slechts de ledigheid. Wat in deze stormachtige ontwikkeling ondersneeuwde was de gedachte dat maatschappelijk welzijn een collectieve prestatie was. In plaats daarvan werd dat welzijn vooral voorgesteld en gezien als een gevolg van individuen.

En na de industriële revolutie merkte John Stuart Mill op: "... maar de beste toestand waarin een samenleving kan verkeren is er toch een waarin niemand arm is, niemand het verlangen koestert om rijker te worden en niemand bang is dat hij achteruit wordt geduwd door mensen die proberen vooruit te komen". En laten we in dit verband vooral ook de Faustlegende niet vergeten. Of Marx, die ons liet zien dat de bourgeoisie de eerste klasse was die arbeid uit zou buiten om de meerwaarde ervan te gebruiken voor vermogensaanwas. Marx begreep dat het kapitalisme onvermijdelijk was, nodig om de algehele welvaart te verhogen door middel van economische groei. Maar waarom het kapitalisme uiteindelijk moest sneuvelen heeft hij nooit kunnen verklaren. De revolutie van het proletariaat is nooit gekomen omdat de lonen stegen zonder de winstgevendheid aan te tasten.

De Skidelsky's laten weinig heel van Marcuse die nooit begrepen heeft dat hebzucht niet enkel uit een boosaardig productieproces verklaard kan worden maar veel dieper in de mens zelf wortelt. Hebzucht heeft de neiging steeds sterker te worden als ze niet wordt ingedamd door een ethische discipline. En zo kon het hedonisme van de jaren zestig leiden tot het consumentisme van de jaren tachtig.

Na een uitgebreide terugblik op Aristoteles, de Middeleeuwen en de moderne tijd, op het Avondland, India en China komen de Skidelsky's terecht bij geluk en duurzaamheid maar zij zien in die beide benaderingen geen juiste basis voor een fundamenteel bezwaar tegen eindeloze groei omdat die bewegingen primair ethisch en niet utilitair van aard zijn.

Geld is het enige waarvan je
nooit genoeg hebt

Geld is het enige waarvan je nooit genoeg hebt, stellen zij, omdat het begrip genoeg niet logisch toepasbaar is. Volmaakte gezondheid bestaat, volmaakte rijkdom bestaat niet. En omdat de moderne economie het idee van 'het goede leven' naar Aristoteles heeft afgelegd, kent ze ook niet het onderscheid tussen nodig hebben en willen. Gelukseconomen, zeggen de Skidelsky's, verschillen alleen van de conventionele economen in de keuze van hun onderwerp maar hun doel blijft hetzelfde: maximalisatie. En geluk valt nu eenmaal niet te meten, hoeveel serieuze pogingen daartoe inmiddels ook ondernomen zijn.

Dan het argument van de (uitputting van de) natuur. Malthus stelde al: "Het toenamevermogen van de bevolking is zoveel groter dan het vermogen van de aarde om alle mensen te voeden, dat de mensheid ooit onvermijdelijk te maken krijgt met een voortijdige dood." Maar Malthus had geen rekening gehouden met prijsfluctuaties en technologische vernieuwing. Maar wat we vooralsnog niet onder controle hebben is de milieuverontreiniging in bodem, lucht en water. De kosten hiervan worden nog steeds niet verdisconteerd in het bbp. De Skidelsky's moeten weinig van milieuactivisme hebben: "Het milieuactivistisch argument voor beperking van de groei is niet te verklaren als een pragmatische reactie op bekende feiten. Het verraadt een passie, een wil om te geloven, waarbij de feiten van ondergeschikt belang zijn."

Anders gezegd, ook de milieubeweging steunt op ethische wortels en het ware beter te leven in harmonie met de natuur, hetgeen onder meer bescherming van de landbouw impliceert, restricties op de bouw van supermarkten en het stimuleren van ambachtelijke voedselproductie. En de effecten hiervan op de economische groei mogen negatief zijn, dat is geen doel op zichzelf maar eerder een neveneffect dat ons niet hoeft te deren.

Maar ook al wijzen de Skidelsky's geluk en milieu af als vormgever voor het goede leven op grond van de overweging dat het daarbij vooral om ethische afwegingen gaat, ook dat goede leven zelf is natuurlijk eerst en vooral een ethische aangelegenheid.

Waar Rawls in *A Theory of Justice* primaire goederen benoemt waarover ieder individu zou moeten kunnen beschikken om een goed leven te kunnen leiden, kiezen Martha Nussbaum en Amartya Sen vooral voor het in staat zijn om zulke primaire goederen te verwerven en er iets mee te doen. De Skidelsky's echter kiezen noch voor middelen, noch voor capaciteiten; zij kiezen voor doelen. Zij realiseren zich dat ze daarbij het risico lopen dat een overheid zich teveel met het doel van individuele levens zou gaan bemoeien. Het introduceren van een doel (in biologische aangelegenheden) stuit wetenschappelijk gezien op onoverkomelijke problemen. Maar, zeggen de Skidelsky's, wie zou ons

waarom verbieden in deze fase van de menselijke soort nastrevenswaardige doelen te integreren in de structurering en organisatie van onze postmoderne samenleving?

Om tot bruikbare basisgoederen te komen hanteren de Skidelsky's vier criteria: de goederen dienen universeel te zijn, ze mogen niet gebruikt kunnen worden om iets anders te bereiken, ze zijn *sui generis* en maken geen deel uit van een ander goed en ze moeten voor iedereen onmisbaar zijn. Op basis van deze criteria komen de Skidelsky's tot zeven basisgoederen waarmee we vorm en inhoud zouden kunnen geven aan het goede leven: gezondheid, geborgenheid, respect, persoonlijkheid, harmonie met de natuur, vriendschap en vrije tijd.

Natuurlijk kun je zo een aantal andere goederen opnoemen die in dit rijtje zouden passen, zoals veiligheid, vrijheid, gelijkwaardigheid, rechtvaardigheid, maar al deze begrippen zijn probleemloos in te passen in de definitie van de zeven basisgoederen. Veiligheid valt onder geborgenheid; vrijheid en rechtvaardigheid onder respect; autonomie en zelfbeschikkingsrecht onder persoonlijkheid enzovoorts. Overigens dienen we bij vrije tijd niet het entertainment- of weekendgevoel van de huidige tijd voor ogen te houden maar veeleer beschikbare tijd ontdaan van iedere dwang van buitenaf.

De overheid is naar Keynes niet de hoeder van de beschaving maar van de mogelijkheid dat er een beschaving is. De overheid moet de materiële voorwaarden scheppen om de basisgoederen voor iedereen toegankelijk te maken. Dat en dat alleen is een rechtvaardiging voor economische groei.

Het kapitalisme is in een degeneratieve fase beland, stellen de Skidelsky's, "en het belangrijkste symptoom daarvan is de overheersende rol van de financiële wereld, die verliefd is op zichzelf, maar steeds minder nuttige dingen te doen heeft. Dat de Anglo-Amerikaanse versie van het individualistisch kapitalisme in stand wordt gehouden, is vooral omdat dat tot voordeel strekt van een plutocratie van graaiers, die er met enorme bedragen vandoor gaat, en dat predatorgedrag rechtvaardigt met vrome woorden over vrijheid en mondialisering." En het kan natuurlijk niet verbazen dat alle remmen los gingen toen Thatcher en Reagan het vrijemarkt-mechanisme omhelsden en nietsontziend aan het dereguleren sloegen.

De vraag is nu bij welke op ethische afwegingen gestoelde beweging we aansluiting kunnen zoeken om de hebzucht uit ons systeem te bannen. Dat zal niet meevallen aangezien het liberale kapitalisme allesverslindend is gebleken. Het katholicisme biedt deels een basis omdat het in essentie niets van schraapzucht moet hebben. Het probleem bij het katholicisme is evenwel dat het geheel op het hiernamaals is gericht en het gaat er nu juist om hier op aarde het goede leven te realiseren. Het protestantisme is van oudsher een liberale beweging die uitmondde in een faciliterende overheid. En ook de sociaaldemocratie heeft niet het definitieve antwoord gevonden, zij is vooral gericht op nivelleren binnen een gemengde economie van de particuliere en de publieke sector. De economische theorieën zijn al evenmin in staat gebleken de contouren van het goede leven binnen een samenlevingsmodel te schetsen. Zeker met het instorten van de communistische ideologie was het hek van de dam en kon het gedereguleerde kapitalisme ongebreideld zijn gang gaan.

De Skidelsky's zetten in op maatschappelijk beleid door een niet-dwingend paternalistische overheid, die haar macht mag inzetten om basisgoederen te promoten, zolang deze maar niet ten koste gaan van het basisgoed van de persoonlijkheid. De belangrijkste maatregelen die de Skidelsky's bepleiten zijn arbeidsduurverkorting, een basisinkomen, het terugdringen van consumptiebehoefte en het fors beperken van reclame-uitingen.

Het wordt tijd, aldus de Skidelsky's, dat we ons wat aantrekken van Keynes die in 1933 al schreef dat we onze beschaving pas zouden veranderen wanneer we zouden besluiten ons niets meer aan te trekken van onze accountant.

Ik vind het een prachtig boek en het zou goed zijn wanneer economen zich eens krachtig zouden uiten over dit onderwerp. Met name de uitwerking van het maatschappelijk beleid verdient een betere uitdieping dan de Skidelsky's hier hebben geleverd. Ik zie overheden niet snel zulke fundamentele keuzes maken en de keuze op zich is eigenlijk alleen zinvol wanneer er internationaal consensus over zou bestaan. Ook dat zie ik niet gauw gebeuren. Wat te denken van onze eigen premier die regelmatig verklaart geen behoefte te hebben aan ideologische vergezichten? Dit boek biedt in ieder geval een perfecte basis voor een inhoudelijke fundamentele discussie.

Het wereldbeeld van de diersoort mens

door Adrian Voeten – een boekbespreking

JAN BONTJE (Rotterdam 1947) is publicist en columnist; was eind jaren 1970 lid van de redactie van ‘De Vrije Gedachte’ en is sinds 2007 (eind)redacteur van De Vrijdenker. Autodidact.

De auteur van dit boek is dierenarts, en in het bijzonder epidemioloog en patholoog. Hij heeft door zijn wetenschappelijke werk, zo vermeldt de achterflap, zowel in Nederland als daarbuiten erkenning gevonden. In 2012 verscheen van zijn hand een alleraardigst werk waarin hij een boekje opendoet over de mens als een van de diersoorten op onze planeet.

Voeten laat zien dat de menswording van een apensoort heel wat voeten in de aarde en op de savanne had en toont op zeer leesbare wijze aan dat er geen sprake is – niet kán zijn – van een schepping door de een of andere ‘godheid’. In de vorm van brieven bouwt hij steen voor steen het wereldbeeld op dat de Homo Sapiens, de moderne mens, zich in de loop van vele honderdduizenden jaren heeft eigengemaakt. Hij begint bij het begin: het ontstaan van het heelal. Dan komt het ontstaan van het leven op aarde aan bod en ten slotte besteedt hij aandacht aan wat er zich zoal tussen de oren van die mens afspeelde en -speelt.

Bij dat laatste stuit hij uiteraard op de werking van de hersens in samenwerking met de zintuigen en ledematen en wat daaruit zoal volgt: cultuur in de meest brede zin van het woord. Godsdienst is daarbinnen een merkwaardig maar niet onbelangrijk bijverschijnsel: onbeantwoorbare vragen leidden en leiden tot (religieuze) waarvoorstellingen.

Voeten noemt zich een ‘pure agnost’ omdat er nu eenmaal altijd niet te beantwoorden vragen zullen overblijven. Dat hij de idee van een persoonlijke schepper verwerpt blijkt echter overduidelijk.

Moraal en ethiek kunnen niet alleen gemakkelijk zonder ‘god’: ‘god’ en godsdienst zijn zelfs een stain-de-weg voor een ware en waarachtige moraal en ethiek. Zijn christelijke jeugd is er voor verantwoordelijk dat hij een eventuele ‘entiteit’ buiten tijd en ruimte niet geheel en al uitsluit, al valt daarover niets zinnigs te zeggen; behalve dan dat die entiteit niets heeft van een persoonlijke god zoals de godsdiensten die zich voorstellen.

In zijn brieven in de hoofdstukken ‘De bezige mens’ en ‘Mensen onder elkaar’ gaat Voeten in op zaken als taal, techniek, ethiek en moraal. Zaken die geen ‘god’ nodig hebben om verklaard te kunnen worden. Hij schetst hier ook zijn opvattingen over de ‘post-moderne’ samenleving waarin wij volgens hem op het eind van de 20ste eeuw zijn terechtgekomen. Deze hoofdstukken zijn het minst realistisch, d.w.z. hierin laat de schrijver zijn persoonlijke opvattingen meer de vrije loop en verlaat hij de uitsluitend-wetenschappelijke weg die hij tot dan bewandelde. Je hoeft het als lezer niet per se eens of oneens te zijn met deze slothoofdstukken om het boek als nuttig te beschouwen: een door biologische kennis verrijkt populair geschreven verslag over de evolutie van heelal, aarde en mens tot op de dag van vandaag.

“Het wereldbeeld van de diersoort mens” van Adrian Voeten, Uitg. U2pi, Voorburg, september 2012 – ISBN-10: 9087593007 - ISBN-13: 9789087593001

Twiet twiet

Ni dieu, ni maitre, ni roi!
Ik Willem niet!

Reacties

Waarom is Frans van Dongen zo boos?

ANTON VAN HOOFT, klassiek historicus te Nijmegen

Denk ik Frans van Dongen behulpzaam te zijn door hem te helpen aan een heuse atheïst uit de oudheid en nu wordt hij boos! In het voorvorige nummer van *De Vrijdenker* kwam ik met Diagoras op de proppen. Die zou een houten beeldje van Herakles in stukken hebben geslagen en daarop zijn maaltje van knolletjes hebben gekookt om zo zijn verwerping van het goden-dom te demonstreren. Het verhaal wordt zeven eeuwen na dato door een christelijke woordvoerder Athenagoras verteld, dus er is wel enige reden voor twijfel aan de historiciteit. Deze apologeet verzette zich tegen het verwijt dat christenen *atheoi* zouden zijn. Nee, dan die Diagoras. En dan vertelt hij de anekdote.

Ter zake van antiek atheïsme

Het mag ons verbazen dat christenen van ‘atheïsme’ werden beschuldigd. Daarmee werd bedoeld dat zij zich niet hielden aan het gangbare polytheïsme. In antieke ogen was immers alles vol goden. Er huisde al een godheid in de haard. Je passeerde er een als je de drempel van je huis overschreed. Op loopafstand was wel een schrijn, een heilige boom of bron. En dan had je de tempels van de stads-goden om maar te zwijgen van de internationale heiligdommen van Delphi, Delos en Eleusis. Maar die vervloekte christenen hielden het bij één god, een heel steriel wezen, onstoffelijk en ver weg.

Niet alleen wijst Athenagoras bij wijze van verdediging op de echte atheïst Diagoras, hij verklaart ook dat menig schrijver en denker in het verleden er over de goden een eigen opvatting op nahield. Die eigenzinnigheid kwam hun soms te staan op de beschuldiging van *asebeia*, gebrek aan respect voor de (erkende) goden. Onder andere op die aanklacht werd Sokrates ter dood veroordeeld en Anaxagoras verbannen. Sokrates beriep zich ter verdediging op zijn persoonlijke godheidje, zijn *daimonion*, dus helemaal ongelijk hadden de Atheners niet. Maar zo’n persoonlijke godsvoorstelling betekent alles-behalve godloochening.

Zo was het ook met Xenophanes, die de schreef dat runderen, indien ze konden tekenen hun goden zouden afbeelden als soortgenoten, net zoals de negers hun goden stompe neuzen gaven. Hij keerde zich dus tegen het antropomorfisme. Deze godsdienstkritiek was de opstap naar het betoog dat er één god onder goden en mensen de grootste is:

Niet in uiterlijk aan de stervelingen gelijk en ook niet in denken (DK 21 B 34)

Xenophanes maakte dus een stap naar het monotheïsme. Ook de Epicureeërs, die Van Dongen als kroongetuigen te berde brengt, loochenden niet het bestaan van goden. Ze keerden zich tegen de onredelijke angst voor hogere machten. Natuurverschijnselen als bliksem en donder kwamen namelijk niet van de goden, maar ze waren het gevolg van het spel van de atomen. Goden hielden zich verre van het menselijk gedoe. Daarom deden mensen er wijs aan zich ook verre van hen te houden. In het indrukwekkende *De rerum natura* (Over het wezen der dingen) keert Lucretius zich dan ook tegen de godsvrees, in de letterlijke zin van het woord. Maar hij opent het leerdicht nota bene met een gebed tot de godin Venus: moge zij, de macht van de procreatie, haar minnaar Mars door haar charmes ver van de oorlog houden, zodat Memmius, aan wie het werk is opgedragen, in alle rust de leer van Epikouros tot zich kan nemen.

Met genoegen heb ik gezien dat Van Dongen in zijn schetsen onze illustere voorgangers niet langer als atheïsten, maar als seculieren betitelt. Lijkt me correct: vóór de achttiende eeuw komen er geen echte godloochenaars voor, uitgezonderd misschien die ene Diagoras.

Onzakelijke argumenten op de persoon

Tot zover mijn zakelijke argumentatie. Voor meer verwijs ik naar mijn twee recente boeken, die Ambo heeft uitgegeven: *Athene. Het leven van de eerste democratie* (2011) en *Marcus Aurelius. De keizer-*

filosoof (2012). Ook in het geesteskind dat ik dit jaar in de wereld zet, wordt veel aandacht besteed aan de verhouding ratio-religie in de oudheid: *KLASSIEK. Een geschiedenis van de Grieks-Romeinse wereld* (augustus 2013).

Natuurlijk schrijf ik die boeken en ook mijn stukje over de atheïst Diagoras als klassiek historicus en niet als voorzitter van *De Vrije Gedachte*. Het is niet erg zakelijk van Frans van Dongen dat hij mij op die hoedanigheid aanspreekt, zie de titel van zijn stuk: 'Onze voorzitter is niet overtuigd van atheïstisch denken in de Oudheid'.

Ook het argument dat er een atheïstische subcultuur in de oudheid moet hebben bestaan, lijkt me niet steekhoudend. Met het 'argument uit het stilzwijgen' (*argumentum ex silentio*) is het bestaan van alles te bewijzen ('het feit dat antieke bronnen zwijgen over tochten naar de maan, is juist het bewijs van het voorkomen ervan').

Dan beroept Van Dongen zich op autoriteiten zoals 'professor' Jonathan Israel en 'professor' Cudworth (1617-1688). Maar het is toch des vrijdenkers 'God noch autoriteit' te erkennen?

Argumenten, niet reputaties doen ertoe.

Van Dongen heeft zijn stuk het karakter van een open brief aan mij gegeven. Dat maakt het stuk onnodig tot een persoonlijke aanval: 'Zou je niet **juist** als voorzitter moeten stimuleren dat er eens onderzoek wordt gedaan naar atheïstisch denken in vroegere tijden?' Dat onderzoek is en wordt echt wel gedaan, bijvoorbeeld door mijzelf. Een ware vrijdenker accepteert het echter als het resultaat van zulk onderzoek niet in zijn straatje past.

Venus houdt Mars van de oorlog, zoals Lucretius bidt; links fladdert Cupido, op de grond liggen de wapens die Mars heeft afgelegd

Pedagogisch-didactische onderwijswerkvloer versus bestuurlijke onderwijspolitieke machtsstructuur

HANS DE VRIES, socioloog, hogeschooldocent/onderzoeker en voorzitter van de Atheïstisch Seculiere Partij (ASP) www.atheistisch-seculiere-partij.nl

Ik wil als vrijdenker, maar ook als voorzitter van de Atheïstisch Seculiere Partij (ASP) en als bestrijder van het Grondwetsartikel 23 reageren op het artikel van Anton van Hooff over de vrije school en het Nederlandse onderwijsbestel. (De Vrijdenker, nummer 2, maart 2013)

Veel ouders kiezen vanuit het ontwikkelingsgericht perspectief terecht voor hun kind een school in de directe woonomgeving. In het Nederlandse onderwijssysteem betekent dat meestal dat je kind dan naar een school gaat van een bepaalde geloofsrichting. Op de tien basisscholen zijn er zeven scholen met een denominatie. Naast drie openbare basisscholen heb je drie katholieke, drie protestants-christelijke en nog één andere denominatieschool. Volgens de Nederlandse wetgeving zijn de scholen vrij om het onderwijs naar hun eigen geloofsrichting in te vullen. De onderwijsinspectie kan en mag daar geen uitspraken over doen.

Door je kind naar een denominatieschool van welk geloof dan ook te sturen bestendig je de machtsstructuur van de betreffende zuil in ons onderwijsbestel. De Nederlandse onderwijsstructurering wordt bepaald door de besturenbonden van de verschillende denominatiezuilen. Elke zuil is vertegenwoordigd in allerlei overlegorganen die de overheid adviseren over, of bij die overheid lobbyen voor, de invulling van het onderwijs. Hoewel het geloof aan erosie onderhevig is, moeten we niet de ogen sluiten voor de werkelijkheid van de verzuilde machtsstructuur van het Nederlandse onderwijsbestel.

Dat er op de vele denominatiescholen geen zwaar geloofsgericht onderwijs meer wordt gegeven, heeft te maken met het feit dat de onderwijsinstellingen zich aanpassen aan de omgeving. De wil tot overleven maakt dat de school zich als een kameleon aanpast aan de omgeving. Vergeet niet dat intussen meer dan 50% van de bevolking zich niet direct met geloofszaken bezighoudt.

De pedagogisch-didactische werkvloer (microniveau) is een totaal andere dan de organisatorische, beleidsmatige bestuurlijke invulling van een onderwijsorganisatie (macroniveau). De individuele reactie van Anton van Hooff op de pedagogische omgeving is juist bewust afgestemd op de onderwijzende realiteit enerzijds en de reactie van de schoolleiding op de omgeving anderzijds. Dit laatste heeft echter geen invloed op de beleidsmatige en bestuurlijke invulling van de schoolbesturen. Die behartigen tegenover de overheid hun denominatie waarmee het verzuilde onderwijssysteem in Nederland in stand wordt gehouden.

Ten aanzien van de reformatorische scholen heeft Anton van Hooff gelijk. Het is absurd dat de evolutietheorie wordt afgedaan als een verzinsel en het scheppingsverhaal als uitgangspunt genomen dient te worden. Dit geldt ook voor de pseudowetenschappelijke ideologische 'vrije scholen' van Rudolf Steiner waar naast het heilige pentagram ook nog de zevenjaren ontwikkelingscyclus als opgelegde structuur onderdeel is van het onderwijssysteem. Dergelijke onderwijsinvullingen zorgen voor een segregatie bij de scholing van kinderen en maatschappelijke deelname aan de samenleving, en dienen niet meer voor overheidsbekostiging in aanmerking te komen. Ook dit is een reden om art. 23 te schrappen.

Met 'godsvrij' ingericht openbaar onderwijs wordt het voor de ouders mogelijk om samen met de onderwijsgevers en de schoolleiding de pedagogische en didactische onderwijsomgeving in te vullen. Dit biedt onder andere mogelijkheden om vernieuwingsonderwijs in te richten, zoals Dalton- of Montessorionderwijs of andere aantoonbaar pedagogische of didactische concepten. Tevens kan los van de denominatiegrenzen in krimpgebieden een betere spreiding van onderwijs worden gerealiseerd door de overheid en is men niet afhankelijk van de geprivilegieerde gesegregeerde verzuilde onderwijsinstellingen.

Zie voor de het onderwijsstandpunt van de Atheïstisch Seculiere Partij onze zeven argumenten: <http://www.atheistisch-seculiere-partij.nl/7-argumenten-voor-openbaar-onderwijs>